
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
·LIBRARIES·
THE UNIVERSITY OF MICHIGAN
ARTES SCIENTIA VERITAS
1817

УСПОМЕНЕ

З НАШЕГ ЦРКВЕНО-НАРОДНОГ ЖИВОТА

ОД

дра **ТЕОДОРА МАНДИЋА.**

ПРВА СВЕСКА.

У НОВОМЕ САДУ.

ШТАМПАРИЈА СРПСКЕ КЊИЖАРЕ БРАЋЕ М. ПОПОВИЋА.

1898.

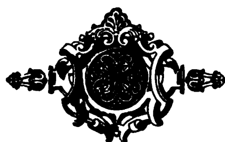
УСПОМЕНЕ

З НАШЕГ ЦРКВЕНО-НАРОДНОГ ЖИВОТА

ОД

дра **ТЕОДОРА МАНДИЋА.**

ПРВА СВЕСКА.

У НОВОМЕ САДУ,

ШТАМПАРИЈА СРПСКЕ КЊИЖАРЕ БРАЋЕ М. ПОПОВИЋА.

1897.

Прештампано из Летописа „Матице Српске".

I.

Од 1840—1861.

Још за живота митрополита Станковића с почетком године 1841. сегедински парох Паво Стаматовић покрене ту мисао код сегединске црквене општине, да се сазове српски народни сабор: да уреди дотацију свештенства, изображење клира, регулирање манастира и т. д. — Општина сегединска прихвати тај предлог и циркуларом позове све веће црквене општине да у том смислу поднесу представку краљевском конзилиуму у Будим, па да и то још моле, да се на сабор као царски комесар не пошаље милитар него мађарски магнат.

Стаматовић је у најтешњој свези стајао са Евгенијем Ђурковићем, који је онда био краљевски главни инспектор наших народних школа, а овај је опет љубимац био краљевског таверника барона Игњата Етвеша, оца потоњег мађарског министра барона Јосифа Етвеша. Обојица су желели Евтеша за цес. кр. комесара, као што су обојица били противници митрополита Станковића.

Представку сегединске општине на краљевски конзилиум и циркулар на црквене општине написао је чувени штилиста Стеван Петровић, који је онда као велики бележник дрмао сегединским магистратом а године 1864/65. као велики жупан торонталски послаником био на српском народном сабору.

Ја сам онда био филизоф I. год. у сегединском лицеју, па смо ми ђаци који смо имали лепши рукопис, те циркуларе преписивали. Можда је и др. Јован Сремац, адвокат у Сегедину и Јован Ђорђевић, бивши министар у Београду, који су онда гимназисте били, који од тих циркулара преписали.[1])

---

[1]) Сегедински лицеум (studium philosophicum) и гимназија били су у оно време на гласу. Професори су били пијаристе; људи учени, који су се само науком и настовом бавили: Ћирило Хорват, Јован Рајзингер, Ловр. Корец, Јован Тот. — Прва двојица су доцније и у пештанском университету много година предавали филозофију и општу историју. Строги и праведни, — били су српским ђацима наклоњени. — Ал зато се и није ни у један учевни завод стицало толико српских ђака, колико онда у Сегедин, где их је преко године по сто двадесет до сто тридесет бивало. Митрополит Стратимировић, патријарси Рајачић, Маширевић, Ивачковић, епископ Николајевић били су сегедински ђаци; а од световних само да напоменем: дра Ђорђа Стојаковића, дра Ј. Суботића, дра Ливија Радивојевића, дра Ђ. Натошевића. — У Сегедину бројало се онда на тридесет хиљада становника до хиљаду Срба, који су земље и куће имали, трговину водили, нешто од заната живили, а многи у хонорацијоре спадали. У магистрату сегединском било је од Срба: градоначелник, велики бележник, подбележник, подфишкал, поткапетан и још нижих чиновника; више на сваки начин него што данас има Срба званичника у местима где има пет и десет пута толико српских становника, колико је онда било у Сегедину. — Паво Стаматовић био је много година парох у Сегедину, уважен и код својих и код иновераца. С пијаристама је живио у пријатељству а најбоље с професор историје Рајзингером. Његова је заслуга била, што српски ђаци нису морали, као на другим местима (на пр. у Темишвару, у столици нашег владике) ићи у католичку цркву на свакидашњу ра̂ну мису, — и што су о православним празницима ослобођени били од школе. — Ал од своје цркве није смео изостати ни један, јер би га чекала зла оцена „negligens in frequentandis divinis“, а то је било свеједно са „classis secundae e moribus“, то јест рђав у владању. — Ексхортацију и катихизацију држао је Стаматовић савесно, не само форме ради, као што је то на многим местима и у оно доба и касније бивало а где где још

Пре нег што је ова представка[2]) могла и у расправу ући, исте године месеца августа умре митрополит Станковић.

Станковић је био за оно време као митрополит човек на свом месту. Ма да није спадао у аристокрацију, имао је елегантан начин у оппітењу с људима, чиме је сваког себи привлачио. Репрезентација наше цркве и међу својима и према иноверцима никад није била сјајнија но под њим. Велељепије црквено под њим је врхунац постигло. — Бринуо се и за подмладак у цркви, и привлачио је даровите младе људе за монашки чин, као Сергија Кaћанског, Никанора Грујића, за које је мислио да ће једном од користи бити цркви и народу. — Школу је љубио, често је обилазио, од испита никад није изостајао, добре је ђаке награђивао. — Дванаест штипендиста који су се у вишим шко-

и данас бива. Свечану прославу светог Саве први је у српску школу увео Стаматовић. Ја сам је први пут видио у Сегедину и онде први пут чуо песму: „воскликнимо с љубовију Светитељу Сави“. Из Сегедина се она мало по мало ширила по другим нашим општинама док није у новије време продрла у све крајеве српске митрополије.

Навео сам напред више наших архијереја, који су били сегедински ђаци а овде ћу још напоменути, да и католичка црква има једног од најдичнијих својих првосвештеника, кардинала Шлауха, који је философске науке слушао у једно време са мном у Сегедину.

[2]) Ова представка сегединске црквене општине управо је само пожурница, да се сазове српски народни сабор, ал' права иницијатива за сабор већ је пре тога изишла од митрополита Станковића. — Кад је на мађарској дијети у Пожуну год. 1839/40. доња табла закључила да се изашље регниколарна депутација: „fine eruendorum fontium pro meliori cleri graeci non uniti ritus educatione et majori dotatione consequenda“, да изнађе изворе за боље изображење и већу дотацију грчко-несаједињеног клира, па кад је та ствар дошла пред магнатску таблу, онда митрополит Станковић у дужој беседи темељито докаже, да би тај закључак вређао законски чланак 27. од год. 1791. којим су узакоњена „jura reservata“ Његовог Величанства и привилегије српског народа „около наставе клира и на-

лама учили, из својих је средства (не из народног фонда) издржавао, сиротињи је многе милостиње чинио.[3]) — Био је „велеречит“ и као црквени проповедник и као говорник у магнатској табли (на мађарској дијети). И поред свију тих великих трошкова, и поред свег, што урбарски процес дањског властелинства онда још није био решен, унео је адвокат Шероглић као куратор масе (од кога сам ја то чуо) из Станковићеве оставине около хиљаду дуката у народне фондове.

Године 1857. десим се у манастиру Крушедолу код архимандрита Грујића, па шетајући се по великој сали, застаде Грујић и упре прстом на слику митрополита Станковића па ме запита: „Шта Ви држите о овом овде?“ — „Ја га држим за једног од најбољих наших митрополита, камо среће да је дужег века био.“

рода, фундација и т. д.“ и наведе: „Equidem non diffiteor quod cura bonae educationis juventutis ad partes officii legislationis omnino pertineat, sed et hoc certum est respectu scholarum graeci non uniti ritus et evangelicarum exceptionem factam esse“ — признајем, да зацело спада у дужност законодавства да се брине о добром васпитању младежи; али и то стоји, да је учињен изнимак што се тиче грчко-несаједињених и евангеличких школа. — Даље примети још: „да ће то све, што би имала регниколарна депутација да истражи, — дођи скорим на расправу у народном синоду — Synodo nationali — ком се Православни од милости Његовог Величанства надају“.

И заиста је митрополит Станковић операт свој о бољем изображењу и снабдевању клира већ онда највишем месту поднео био, и у име народа молбу ставио: да се српски народни сабор — конгрес сазове и тај операт у расправу узме. Ал решење у тој ствари не доживи Станковић.

[3]) Станковић није начинио за те штипендије никакву фундацију, па их зато после његове смрти администратор митрополије није више ни издавао. Онда вршачки владика Јосиф Рајачић изјави, да ће он издржавати те штипендисте за време седисваканције. — Кад се у августу 1842. год. попуни митрополитска столица престану за увек Станковићеве штипендије.

„Тако и ја мислим (одговори Грујић), видили би ми сви, — како он никог од својих рођених није имао — шта би тај све учинио, да је дуже живио.“

После смрти митрополита Станковића буде за администратора митрополије наименован епископ бачки Хранислав. Дворске власти држаше да Хранислав нема изгледа да ће бити избран за митрополита, па да ће баш зато код толиких аспираната за митрополитску столицу, он најбољи експедијенс бити за провизорију: да за време води управу, па кад се састане сабор, нека бира кога хоће.

Хранислав је био класично изображен и иначе пун знања. На испитима у гимназији новосадској доводио је својим питањима из класичке књижевности, грчких и римских старина и историје доста пута и професоре у забуну. На свакој литургији, недељом и празником, одмах кад је прочитано еванђелије, протумачио је најпре еванђелије па је онда држао поучење. — Говорио је неприправан, чисто српски, сасвим просто и разумљиво, — и без предикаторног тона. — Ал говор му беше непријатан, па кад га због тога почеше Новосађани критизирати, повуче се с проповедањем за увек натраг. Био је integer vitae scelerisque purus. Симонија није допирала до његове особе. Штедљив и чуваран преко мере, саможив у своме двору, био је одлучен од света, није свет познавао, није популаритета тражио. Па овакав Хранислав мораде ући у изборну борбу са опробаним Рајачићем и Живковићем.[4])

Није се дуго чекало на сабор. За август 1842. год. буде сабор сазван, ал само за избор митропо-

---

[4]) Хранислав је као бачки епископ умро у Новом Саду године 1843. Није ни пуне четири године управљао бачком епархијом, а пре тог је у сиромашкој пакрачкој дијецези оскудно проводио. Па је при свем том остало за њим неких 80 хиљада фор. шајна, који су, јер је без тестамента умро, у народни фонд ушли.

лита. За царског комесара буде наименован гроф Никола Сечен од Темерина, потпредседник цес. крањ. опште дворске коморе у Бечу и велики жупан пожешке жупаније. Сегединска општина и друге, које се њој придружише, нису истина добиле расправног сабора, ал су по својој жељи добиле мађарског магната за саборског комесара.

Ја сам онда био филозоф II. год. у пожунском лицеју. Било нас је Срба 32 у еванђеличком лицеју, а 4 у краљевској академији. Онда су пожунски ђаци водили коло.[5]) Имали смо читаоницу и књижницу. Читали смо, преводили, декламирали, саставке јавно цензурирали и т. д. Људевит Штур, уредник првих словенских народних новина, и Корнилије Поповић, скроз и скроз начитан млад човек, који је права већ свршио био, и многе нове језике знао, били су нам ментори.

Не варам се, ако кажем, да је ово прво удружење српских ђака у књижевном правцу било.

Није дуго трајало, а нама читаоницу забране, јер смо у њој све сами ђаци па немамо надзорника, као што га имају мађарски, словачки и немачки ђаци код којих је увек један професор председник у друштву био, који је за све одговарао.

Дамо молбеницу (ја сам је латински написао, и та се Штуру јако допала) на професорску колегију, која нам је наклоњена била те молбеницу овако спроведе на конвент: „Professores justum et aequum reputant, ut juvenes hi exercitia grammatica linguae suae instituere possint. Caeterum hanc rem a se commendatam maturiori Incliti Conventus judicio submittere sustinent.“ (Професори суде за праведно и правично, да младићи ови граматичка вецбања у своме језику могу

[5]) Светозар плем. Кушевић, члан магнатског дома, Ђорђе плем. Емануел, умировљени ц. кр. среск начелник у Вел. Бечкереку, и Александар Николић, прота у Сенти, спадају у ту стару пожунску гарду.

држати. У осталом ову ствар, коју они од своје стране препоручују, поднесе славном конвенту на зрелије расуђење.) Конвент нам није био пријатељ, особито црквени инпшектор Бајчи, пожунски биров; ал на оваку препоруку професора мораде нам допустити, да можемо под председништвом једног професора и даље одржати читаоницу. Ми избрасмо Словака Шимка, професора богословије, за нашег председника. Штура нисмо могли бирати, јер је он онда био приватан човек.

Да се не би такво што опет догодило, смислисмо ми да иштемо једног калуђера за сталног катихету и свештеника за Пожун, који би уједно и у Трнави (где је већ онда црква затворена била) који пут могао служити, а овамо би се звао председник наше читаонице.

Како је сабор већ одобрен био оправимо писма на све оне, који су на сабору 1837. године посланици били, и замолимо их, ако опет дођу на сабор, да настоје, да се тамо осим избора митрополита предузму и друге народне ствари, па да се и наша молба уважи, да се у Пожуну дотира место свештеника и катихете.

Писали смо и Сави Текелији, ма да он није био на сабору 1837. године, јер смо држали да ће зацело на овај сабор доћи.

Добијемо одговора од Саве Текелије, Тодора Павловића и доктора Пејичића. Сви нам обећаше, да ће за нашу ствар бити, ако на сабор дођу. — Текелија посла нам још и једно латинско писамце, да се распитамо код наших професора о једној визији, која му се у винограду његовом десила. (Привидила му се аждаја ил' тако штогод). Одем нашем чувеном професору физике Ковач-Мартињију, који ми, ако се на речи још добро опомињем, одговори: „Est visio optica, producta per refractionem et reflexionem lucis.“ (Fata morgana). Ми то Текелији отпишемо, који још исте године у зиму умре.

Месеца августа год. 1842. отвори се сабор. Скуписмо се у Карловце сви пожунски, пештански, сегедински и други ђаци. Знало се већ да ће се на сабору само митрополит бирати. Не могући друго шта, дадемо молбеницу на саборског комесара грофа Сечена, да нас пусти у саборницу, као што пуштају јурате на мађарску дијету. Секретар комесаров рече нам да ћемо добити писмени одговор, и да се сутра јавимо. Одговор, који добисмо, сасвим је неповољно гласио: „Supplicantes ab incongruo petito hoc amoveri“. Молиоци се одбијају са овом неупутном молбом.

Еле нисмо добро прошли са нашим „Живио“, којим смо поздравили саборског комесара, кад је свечано улазио у Карловце. — „Живио“ то је у оно доба била у Загребу лозинка „илирске“ странке а „Vivat“ мађаронске. Знао је то гроф Сечен, јер је био велики жупан пожешки. Кад га код варадинске чесме прва саборска депутација поздрави, опколисмо нас једно 70—80 ђака комесарова кола па се као из једног грла захори „Живио“ да се разлегао глас од Везирца па до Карловаца, и да се старац упрепастио од такве овације.

„Живио“ по краткој борби са старим „Vivat“ отме још онда маха у Карловцима и одржа се у нашем народу све до данашњег дана.

Ал за нашу молбеницу рђава то беше препорука. А гора још, што смо се ми у неку руку и у мале демонштрације упустили.

О тројици била је реч, ко ће бити митрополит: Рајачић вршачки, Живковић темишварски и Атанацковић будимски владика. Парох сегедински Паво Стаматовић и стејановачки Урош Милутиновић били су прави апостоли владике Рајачића. Још пред сабор долазили су у Нови Сад, и нас онде у великом броју скупљене ђаке привлачили на Рајачићеву страну, њега у звезде ковали, Живковића кудили. Ништа лакше него младе људе за собом повући. Ми се за Рајачића изјависмо већ и зато, што су за њега били граничари,

а ми волесмо граничарске официре него Живковићеве вармеђаше.

Као присталице Рајачићеве ми смо у Карловцима свуда и њега и људе од његове странке бурним „Живио“ пратили. Више од тога у оно време није се могло урадити. Ал већ и то је била необична демонштрација, којој се карловачка публика јако чудила.

Знало се већ још пре избора да је већина на Рајачићевој страни. — Пословног реда на саборима (све до године 1869.) није било. — Метнуто је на сто куће онолико табака, колико је владика, с натписом, који је чији табак; па онда је, како председника није било, најстарији од свештеног реда позвао остале посланике да се уписују на табак, на који ко хоће. Саборски комесар и владике нису били при изборном акту. Ако је избор био једногласан, онда су се и владике потписале на табаку изборнога, иначе не. Перо је водио народни секретар.

Рајачић доби на избору одмах 48 гласова. Сви официри с пуковником бароном Јовићем осим једног мајора грофа Бранковића, — већина свештенства с архимандритом Шакабентом и нешто од цивила гласаше за њега. — Живковић доби 24 гласа: све племиће осим Исидора Николића, једног милитара, нешто од свештенства с архимандритом Маширевићем, и где којег од других цивила. — За Атанацковића гласаше тројица, од којих двојица: Исидор Николић и Тодор Павловић приступе Рајачићу.

Сад је Рајачић имао 50 а то је управо две трећине гласова.

Ал' то није било доста.

За правоваљани избор митрополита искало се да буде једногласан. „Ти ћеш (тако је гласила свака највиша инштрукција на саборске комесаре) сакупљеном сабору на знање дати: ако се у избору једног лица не сложи, да Ми себи задржавамо право Нашом пуном влашћу („aus Unserer Machtvollkommenheit“) једног од њих (од епископа) наименовати за архи-

епископа“ („einen von ihnen zum Erzbischoffen z ernennen“.)

Кад се посланици ни за три дана, која им сабор ски комесар на размишљење даде, не могоше сложит на једно лице, предадоше царском комесару представк (репрезентацију) на Његово Величанство, у којој на воде: „како се приликом митрополитског избора та жалосни случај десио (ille tristis evenerit casus) да с у једној особи не могоше сложити, а у таквом слу чају право наименовања митрополита Ње говом Величанству припада (in tali autem casu jus de nominandi metropolitam Majestatem Vestram concerni то моле посланици: да им Његово Величанство у овом случају митрополита најмилостивије наиме нује“ („ut nobis pro hoc casu metropolitam clemen tissime denominare dignetur“).

Ову су представку по тадашњем обичају, — кој је још и на сабору год. 1864/5. владао, — потписал девет посланика, све по тројица од сваког реда, а у овом случају барем по један од сваке странке. Нап мињем да је од Живковићеве странке потписан би Петар Чарнојевић, а од Атанацковићеве Давид Ко њовић, који је једини уз њега остао.

Гроф Сечен поднесе ову представку највишем ме сту, уздржавајући се сваког мњења о лично стима, које су биле у питању.

Кад је ова представка дошла у Беч и упућен била на „концертацију“ међу дворским властима онда у мешовитој седници ц. кр. војени дворски саве (Hofkriegsrath) даде овакав вотум: Ма да се у ово ствари није дошло до једногласности, но пошто је вла дика Рајачић две трећине гласова добио, то би се ова акт имао сматрати као свршен избор и Рајачић н „конфирмацију“ (потврђење) предложити Ње говом Величанству. Мађарска дворска канцеларија при ступи мњењу војеног дворског савета што се тич личности Рајачића (ма да је пре тога дворски канцела гроф Антон Мајлат одсудно био за Живковића) — ал

се одвоји у начину поступка (modus procedendi) и даде овај вотум: Пошто се за правоваљаност избора изискује да се сви гласови сложе на једну особу и пошто Рајачић није све гласове добио за себе, то би се имао ставити предлог: да се Рајачић наименује за митрополита.

Овај предлог буде на највишем месту одобрен и мађарска дворска канцеларија упућена, да зготови нужне списе, који се на наименовање митрополита односе.

Није то морао лак посао бити мађарској канцеларији, јер су до онда избори увек били једногласни, па је и решкрипт о конфирмацији, и ц. кр. диплома за митрополита кроз више од једног века имала један исти облик; ишао је једном речи посао, као што се то у канцеларијском штилу казало: „in conformitate priorum“. Како дакле сад да се поступи? Сабор је држан, избор свршен и резултат избора поднесен највишем месту, ма и ради наименовања. — Мађарска канцеларија нађе да ће најбољи експедијенс бити, да се у државним списима о свему томе не спомиње ништа: ни о сабору, ни о његовом изборном акту, ни о представци, него да се одмах уђе in medias res, па да се и у отпису на царског комесара и у царској дипломи за митрополита без сваке мотивације сасвим просто каже: пошто је смрћу митрополита Станковића митрополитска столица у Карловцима упражњена, то Његово Величанство пуном својом влашћу — de plenitudine potestatis Regiae, — наименује вршачког епископа Јосифа Рајачића за архиепископа и митрополита.

Кад су ови предлози мађарске дворске канцеларије највише одобрење добили, упућен буде гроф Сечен да новонаименованог митрополита уведе у достојанство. Саборски посланици без разлике странке били су in corpore на иншталацији у цркви, па после и на тафли.

Овако се свршио „избор митрополита“ на сабору године 1842. на коме су били посланици између осталих: Петар Чарнојевић, Сава Вуковић (у покрету мађарски министар правде), Исидор Николић, др. Хаџић-Светић.

После 30 година имао сам разговора о овом избору с Петром Чарнојевићем, с којим сам пре тога више пута у Карловцима саборисао. Посетио ме месеца септембра 1872. у моме звању, у култус-министерију у Будиму, и разговор се поведе о избору митрополита. Ја му искрено кажем, како је велика погрешка, што на сабору год. 1869/71. није донешен такав изборни штатут, који би Круна могла потврдити. Овако на нашем изборном праву виси Дамоклев мач, особито од како је сабор год. 1842. (на ком си ти важну улогу играо) у својој представци на Цара признао, да избор митрополита мора бити једногласан, а ако тога није, да може Цар ког хоће од епископа наименовати за митрополита. На то из фијоке извадим и покажем му ту саборску репрезентацију (представку) у оригиналу, на којој је и његов својеручни потпис био. — „Е брате! одговори ми Чарнојевић, та ствар стоји овако. Нами је канцелар гроф Мајлат обећао, ако Живковић добије бар трећину гласова, да ће израдити, да овај буде наименован за митрополита. Али кад је ствар дошла у Беч, Мајлат добије допуст, а подканцелар барон Бедековић није за ту ствар ништа марио. Ми нисмо Рајачићевој већини баш зато приступили, што смо хтели да Живковић постане митрополит, па ма и наименован био.“

Рајачића је задесила судба, да је за црквена достојанства двапут биран а обадва пута наименован био. Једанпут за митрополита, као што је напред описано; а други пут за патријарха. Мајска скупштина 1848. год. изабере пуковника (потоњег генерала) Шупљикца за српског војводу а митрополита Рајачића за српског патријарха. Царским манифестом од 15. децембра 1848. буде избор генералмајора

Шупљикца за војводу потврђен, а митрополиту Рајачићу — и не дотичући се избора, — наслов и достојанство патријарха дарован.[6])

Какве су конзеквенције из овог последњег факта у доцније време вађене, навешћу код избора митрополита Машире́вића.

Напоменуо сам напред да је сабор год. 1842. скучен био на избор митрополита, и да му није допуштено било црквене и школске ствари расправљати. Заузимањем дра Хаџића, Т. Павловића, Исидора Николића и др. састаше се ван сабора од 75 саборских посланика њих 42 на договор (граничарски посланици нису тамо били) и закључише: — да даду представку саборском комесару с молбом, да се што пре сазове српски наро́дни сабор, да се црквене и школске ствари, које преко педесет година чекају решења, већ једанпут доведу у ред.

Свршив овако своје послове — re non bene gesta, — буде сабор од 1842. године распуштен.

То је био последњи сабор са феудалним сјајем. Племићи су се натицали у раскошу руха, кочија, слугу, — у првом реду Петар Чарнојевић и Јован Нако, који је на сабор као гост дошао. Владике су сви на својим хинтовима у Карловце дошли, с хусарима, јегерима, лакајима, понајвише на четири коња. — Цар-

---

[6]) Пред јесен 1849. будемо дуже времена у манастиру Кувеждину код архимандрита Никанора Грујића ја и др. Јулије Радишић, који је Грујића од ране на нози лечио. — Било је ту доста разговора и о мајској скупштини и о другим догађајима из нашег покрета, који су мени само из новина били познати, јер сам ја у оно доба у Немачкој био. — Једном оваковом приликом приметим Грујићу, да царски манифест од децембра 1848. само о избору војводе говори, а о избору патријарха не чини спомена. — Не хтеде ми веровати, док не нађе манифест, па онда рече: „Тако је! — ал' не знам шта ће то да значи?“ — Да напоменем још једну епизоду из нашег кувеждинског састанка. Грујић је моју инаугуралну дисертацију „О разводу брака по канонима православне цркве и царским византиј-

ски се комесар довезао у Карловце на позлаћеним државним каруцама (Staats-Carosse), која је цар Карло VI. митрополији само за таку прилику поклонио и у која су шест вранаца упрегнута била. — Овако се што у оно време само на пожунској дијети могло видити. — Владике Рајачић и Живковић донели су и своју кујну у Карловце и за трајања сабора части давали, а мимо њих је по старом обићају и администратор митрополије сваки дан једну серију посланика са царским комесаром имао код себе на обеду. Било је доста и криминација рад тих части, које је и једна и друга странка држала за оно, што су зацело и биле, — за „корт е ш о в а њ е."

Представка, коју су 42 саборска посланика ван сабора грофу Сечену предали и коју је он вишем месту поднео, задржа се пет година на већању код дворских власти, и тек године 1847. одобрен буде српски народни сабор и барон Кулмер сремски велики жупан наименован за цес. краљ. комесара. Још је само ваљало израдити инштрукцију за саборског комесара, ал и овај се посао толико отегне, да и година 1848. наступи а с њоме и преврат дође.

Мађарска дијета у Пожуну законским чланком XX: 1848. октројира за нас а без нас нови неки сабор од стотину чланова, који не би више био српски, него

ским законима" (Dissertatio inauguralis de causis connubium discindentibus etc.) — врло радо читао, и са мном се о садржају њеном много разговарао, па онда изађе с предлогом, да нас двоје напишемо црквено право. „Ја ћу узети на себе све што је строго канонично, а ви — рече ми — израдите оно, што се оснива на законима — νόμοι." — „На то би нам нуждан био велики апарат, одговорим ја, ми би морали имати не само потпуно изворе него и литературу црквеног права." — „Донећу ја вама из Карловаца — примети Грујић — и Кормчију, и Беверегија и Јустела, па баш ако све то не буде доста, а ви ћете отићи у Беч, па ћете у царској библиотеци наћи све што вам треба." — Сложисмо се и уговорисмо; ал намера архимандрита Никанора остане pium desiderium, јер ја већ у октобру исте године ступим у државну службу.

српско-румунски. О овом сабору, који је мађарска влада у пролеће 1848. истина сазвала, и за краљевског комесара Петра Чарнојевића, тамишког грофа наредила, ал који се није никад одржао, нема се шта говорити; а и онако је тај законски чланак, у колико се устројства саборског тиче, доцнијим законским чланком IX: 1868. сасвим изменут.

Споменуо сам напред, да је митрополит Рајачић на мајској скупштини 1848. г. за српског патријарха изабран а 15-тог децембра исте год. царским манифестом наименован био. Обилазећи друге догађаје г. 1848. и 1849. дотакнућу се само премештаја владике Платона, који је изазвао жесток сукоб између наше црквене власти и мађарске владе, — сукоб, који се протегао још и кроз две године аврстријске владавине.

Међу митрополитом Рајачићем и владиком Платоном Атанацковићем није било права пријатељства још од митрополитског избора. — Кад се год. 1848. први мађарски министериум постави, запита усмено култусминистар барон Етвеш митрополита Рајачића, кога би он желио за предстојника нашег црквеног одељења. Поред свег антагонизма препоручи му митрополит владику Платона за то звање, без сумње с тога, што му је столица била у Будиму, у месту министарства. Услед те препоруке митрополитове буде владика Атанацковић наименован за предстојника одељења (osztályfőnök) наших црквених и школских послова у мађарском култусминистеријуму.[7])

Бачка епархија је по смрти владике Хранислава од године 1843. удова била и стајала је под администрацијом архимандрита Стојковића, а интеркаларни приходи улазили су за неких девет година у народни фонд.

Митрополит Рајачић наумио је био да зида семинарију у Карловцима па да на то употреби интеркалар бачке епархије, и молио је на највишем месту да се због тог бачка епархија не попуни за десет година.

[7]) Ово сам овако чуо од министра барона Етвеша год. 1867.

Та му молба не буде уважена, ал бачка дијецеза остане de facto скоро девет година упражњена. — Од семинарије не буде ништа, а бачки интеркалар остаде, — по одбитку издатака, — у народном фонду.

Ма да се већ годинама радило на том да се бачка епархија попуни, и да су око тога особито владике прионуле, којима је до тог стало било, да дођу до најбогатије бачке или барем темишварске дијецезе, ма да су Павловићеве Српске Народне Новине о тој теми читав низ „уводителних чланова“ годинама доносиле, и да су главније општине у Бачкој толико пута журиле решење у том правцу, — ствар се не хтеде помаћи са свог места, све до год. 1848.

Кад се услед пештанског покрета од 15. марта 1848. најотменији Срби из Пеште и Будима, јурати, универзитетска младеж и српски трговци из свију дољних крајева, који су на Јозефивашар дошли, истога месеца искупили на збор у „Пантеон“ (старо име за Текелијанум), буду ту „зактевања србског народа“ по редакцији дра Ђорђа Стојаковића усвојена, међу којима се налазио и овај постулат: „Да се бачка диецеза без закосненія попуни, а у будуће ниедна диецеза преко каноническогъ времена упразнѣна не остави“.[8])

Министар Етвеш одзове се овом „зактевању србског народа“ и изради на највишем месту, да се његов предстојник одељења епископ Платон Атанацковић премести из будимске у бачку дијецезу.

Овај је премештај учињен био без саслушања митрополита и без споразума с њиме, који је у том акту налазио нулитет, па бачку епархију и даље као удову дао администрирати.

Тек године 1851. буде овај спор компромисом решен: да се акт премештаја од год. 1848.

---

[8]) Г. Јован Ђорђевић, бивши министар у Београду, био је са мном заједно на том збору.

игнорира и владици Платону нова царска диплома за премештај изда. У позну јесен год. 1851. прими владика Платон у законитој форми управу бачке епархије.[9])

После покрета 1850. године позове цесарокраљевски култусминистар гроф Лео Тун патријарха и владике у Беч, да о црквеним стварима већају. Не ће бити, да је то прави синод био, но просто епископска конференција. „Јединственог“ опрата о тој радњи нисам никад видио, и мислим да га није ни било. Судећи по фрагментима, који су ми некад до руке дошли, кад сам био секретар код ц. кр. земаљске владе у Темишвару, радило се онда понајпре о дотацији епископата. Опомињем се да сам у једном таквом спису нашао, да су приходи темишварског владике оцењени били са шестнаест хиљада, а вршачког са девет хиљада фор. конв. монете. Код три епископа једва је допирала дотација до четири хиљаде фор. То је отуд долазило, што су главни извори епископских прихода били: конвенција и сидоксија, па у којој је епархији више било свештеника и народа, који су имали тај принос да плаћају, — онде су и владичини доходци били већи. Код бачког владике било је то другачије, јер су његови приходи долазили највише од сиришке пустаре.

У то време 1850—1852. упразнише се више епархија; три владике умреше: Рац арадски, Живковић темишварски и Стеван Поповић вршачки. Будим-

---

[9]) О овом премештају приповедао ми је барон Етвеш, како је он у лето г. 1850. у својој вили на Швабенбергу код Будима становао, а у исто време и владика Платон у комшилуку код Павла Којића у гостима био, па су се ту њих двојица као стари знанци често састајали. — Кад му се једном владика Платон потужи у каквој се неприлици налази због свог премештаја у Бачку и како не ће, да тај премештај признају за законит, напише му барон Етвеш из пријатељства мајестетску молбеницу, која је у овом кулминирала: Мене је Њ. В. Краљ по праву Њему пристојећем за време законите владе преместио из будимске у бачку епархију. На

ска епархија буде упражњена премештајем њеног владике у Нови Сад.

Да се те четири епархије попуне сазван буде синод за новембер 1852. год. и за царског комесара наименован гроф Јован Коронини-Кронберг, који је онда био цес. кр. грађански и војнички гувернер у Српском Војводству. Мене гроф Коронини узме уз себе за цес. кр. синодског актуара.

По деклараторији имају у таквом (изборном) синоду места и гласа само они епископи, који су у нашем синоду за владике бирани: бачки, будимски, горњокарловачки, пакрачки, темишварски, вршачки а у оно време и арадски, који је тек крајем 1864. год. потпао под нову румунску митрополију. Далматинског и буковинског епископа наименовао је увек Цар по предлогу или барем по преслушању српског митрополита; а за ердељског епископа кандидирало је свештенство оне епархије тројицу, па је Цар саслушав српског митрополита једног од њих наименовао. Та су три епископа стојали под српским митрополитом само in dogmaticis et spiritualibus и само су у тим стварима били чланови архијерејског синода у Карловцима.

Цесаро-краљ. култусминистар гроф Тун започе одмах са замашном иновацијом у постојећем правном стању и позове и епископе из Ердеља, Буковине и Далмације на тај синод, где им није места, да и они

мојој дипломи потписан је краљ. Мене се ништа не тиче, ко је краљев потпис контрасигнирао: гроф Мајлат, гроф Апоњи или барон Етвеш; за мене је доста и једино меродаван потпис Њ. В. Краља и т. д. Ова је мотивација Платонову ствар у Бечу на боље окренула, те се та повољним компромисом за њега свршила.

Питање о премештају епископа буде тек царским ручним писмом год. 1860. решено: да се од сад не ће премештати владике док се најпре не саслуша синод. Тешко да ће и бити таког случаја од сада, кад су сви епископи изједначени са својом дотацијом.

бирају епископе за упражњене деклараторијалне дијецезе.

Према томе добије гроф Коронини инштрукцију да захтева, да и та три епископа с правом гласа уђу у синод, и да се архимандрит Никанор Грујић не припусти к избору, него да царски комесар изради да се овом приликом изберу за владике архимандрити по старешинству. Владика Атанацковић, с којим је гроф Коронини због тога у преговоре ступио, имао је да у том правцу код патријарха и других владика посредује.

Синод се састане одмах после митрова 1852., на који дођоше у Карловце од деклараторијалних епископа сва тројица, који још у животу беху, Платон бачки, Евгеније Јовановић горњо-карловачки, и Стефан Крагујевић пакрачки. Од других дођоше Шагуна ердељски и Мутибарић далматински; Хакман буковински изоста због слабог здравља.

Синод буде 10. новембра по нов. отворен, и у седницу дођоше с патријархом сви епископи, које сам напред напоменуо. Царски комесар отвори синод кратком беседом, и даде ми царски решкрипт, да га прочитам. Патријарх прочита свој отпоздав, који је пре седнице царском комесару на цензуру био саопштен. Кад затим царски комесар саопшти синоду: да ће у епископском избору и владика Шагуна и Мутибарић имати гласа, даде патријарх ову изјаву: да по постојећем праву само епископи из Српског Војводства, Хрватске и Славоније и Мађарске имају гласа при избору владика из тих круновина, но да ће он, слоге ради, и оне друге епископе припустити на изборни акт, али само под тим условом, ако му царски комесар даде у својој форми потпуну афидацију, да ће од сада и ти епископи, — по начину деклараторијалних у синоду бити бирани.

Владика Шагуна упињао се да докаже, да он на основу министарског позива свакако има право гласа код избора; али кад патријарх постојан остане

при својој изјави, удали се царски комесар и седница се разиђе без резултата.[10])

Преговори у том предмету повукоша се без успеха и ван синода цео дан, па кад ни владика Платон са својим посредовањем не дође ни до чега, пошаље ме гроф Коронини доцкан у вече к патријарху, да му на срце метнем, да у тој ствари попусти, јер је он на своју инштрукцију везан, од које не сме одступити, па би му јако жао било, да мора синод сутра распустити, и да се отуд изроди сукоб са државном влашћу, који по цркву никако не би био од користи.

Одем у митрополитски двор, где нађем само протођакона Цветића, у канцеларији, кога замолим, да ме пријави патријарху. „Дођи сутра, одговори ми Цветић, патријарх је већ легао“. — „Сутра је доцкан, ти мене сад одмах мораш пријавити, ствар је од највећег замашаја.“ Кад му саопштим због чега сам дошао, пријави ме и пусте ме одмах патријарху, који је у кревету лежао. Кад му (тако да кажем) ултимат царског комесара испоручим, одговори ми патријарх, да је он врло захвалан Његовој Екселенцији на тој предусретљивости: „Ал ја, настави, све што сам има казати у тој ствари, то сам већ каза. Ја знам, да је г. царски комесар везан за своју инштрукцију, ал' и мене вежу стечена права народа и интерес цркве. Жао ће ме бити, ако се синод узмора разићи, а да свога посла не сврши, ал ја не могу даље попустити, — ама баш ништа.“

Реферирам одмах грофу Коронинију какав сам одговор добио од патријарха, који мој извештај ћутећи узме на знање.

---

[10]) Патријарх је овом приликом у седници казао Шагуни: како је Шагуна на свештеничкој скупштини у Ердељу на другом месту за владику био кандидиран, и како је патријарх силан труд положио код ерцхерцога Лудвика, кнеза Метерниха, грофа Коловрата и ердељског канцелара док је с његовим наименовањем продро. „Ви знате, рече му патријарх, да сам ја увек био пријатељ ваше личности, ал овде су права цркве у питању, која не могу и не смем напустити“.

Рано у јутру дозове ме гр. Коронини к себи (ја сам у магистрату с њиме заједно становао) и рече ми: „Ја сам све прилике узео у обзир, и за најбоље нашао, да синод не распустим. Допустићу дакле на моју одговорност, да се у синоду скупе само деклараторијални епископи, и предузму избор за четири упражњене дијецезе, али с том изричном клаузулом, да се избор на највишем месту за ништав може прогласити, ако моји назори не би били усвојени". Саставиће дакле у том смислу допис на патријарха, да може синод наставити и са деклараторијалним владикама избор предузети али „unter ausdrücklichem Vorbehalt der Nullitaet des Wahlaktes."

Кад патријарх добије овај допис, сазове одмах у синодску седницу деклараторијалне епископе, па како је међу њима већ пре тога готов био споразум да бирају архимандрите по старешинству, то на брзу руку буде једногласно изабрани: Самуил Маширевић за темишварску, Арсеније Стојковић за будимску, Емилијан Кенђелац за вршачку и Прокопије Ивачковић за арадску епархију.[11])

У арадској епархији био је пре тога администратор Патрикије Попескул архимандрит гргетешки, — ал он се у једној тугаљивој ствари тако без такта понашао, да је још пре синода с администраторства уклоњен и од избора искључен био.

Како услед тога за арадску епархију, која је истина деклараторијална ал по народности скоро сасвим румунска била, не беше ни једног Румуна архимандрита, то мораде крушедолски архимандрит Ивачковић, који је нешто мало румунски знао, послужити као

---

[11]) Услед тог компромиса, да се архимандрити по старешинству бирају, морао је овом приликом и честити архимандрит Каћански изостати. За архимандрита Грујића била је то сатисфакција, што су све старији од њега за владике избирани, те га нико није претерирао. Тако је он сам мени то онда казивао.

„Auch-Rumäne“ да га могу за арадског епископа изабрати.

Резултат избора још тај дан оправи гроф Коронини штафетом у Беч, и што је од инштрукције одступио, мотивира тако темељно државним разлозима у представци својој, да су пуно убеђење на највишем месту нашли.

Свршив свој посао буде изборни синод од год. 1852. — „re bene gesta“ распуштен. Тако је мудрошћу и патријарха Рајачића и царског комесара грофа Коронинија уклоњен сукоб између цркве и државе, који је цес. кр. култусминистар гр. Тун без нужде изазвао. — Патријарх је изашао на сусрет царском комесару до крајње границе, ал „in necessariis“ казао је свој „non possumus.“ Царски комесар схватио је свој задатак не по писаној инштрукцији него као прави државник по добро схваћеном интересу државе.

Заузимањем грофа Коронина буду у пролеће 1853. год. изабрани епископи на највишем месту потврђени и одмах затим и посвећени; — с њима заједно и Стефан Кнежевић, који је међу тим наименован био за далматинског епископа на место умировљеног Јеротија Мутибарића.

Синод од године 1852. значајан је, не само по том, што је обишао онај немили сукоб, који би по обе стране штетан био, него и због лица, која су на њему изабрана била. Сви су дуго времена црквом управљали: Машировић од њих најмање, ал опет 17 година, Стојковић најдуже 38 година. Двојица су од њих постали патријарсима; један је дуже времена као администратор управљао митрополијом. — Све организаторне уредбе, које се тичу наше цркве и школе изашле су за њихово време: од саборских закључака 1865., до саборског устројства 1875. — После тог је настала дуга пауза — од двадесет година, за које време ни један саборски штатут не угледа света.

Ваља ми још напоменути, да је за време министра грофа Туна и гувернера грофа Коронинија уведена установа „епархијских епитропа“ за бољу контролу, да се иметак епископа сачува од штете, коју је доста пута морао трпити због немара црквених бенефицијата. — Изашло је до душе у старије доба више наредаба још од илир. двор. канцеларије, доцније од краљевског конзилиума, које су на то ишле, да се томе злу помогне, ал те су уредбе у доцније време сасвим дошле у заборав. — Иметком епископата руковало се без надзора и уредног инвентара и тек се после смрти епископа показало колико је штете и квара: које у запуштеним зградама, забатаљеним виноградима и баштама, које у покућанству, fundus instructus и т. д. коју је морала накнадити оставина владичина, ако је дотегла, иначе народни фонд. — Онда гроф Тун нареди да се у свакој епархији стално наместе два епитропа, које ће кандидирати владика, о кандидатима своје мњење дати патријарх, а епитропе наименовати влада. Сваки епитроп добија инштрукцију, где му се потанко каже, шта ваља да ради.

Ову је установу задржао и сабор год. 1865. — Установа је добра, ако се савесно врши.

У другој половини 1853. год. није се код српско-банатске земаљске владе (сада већ намесништва) ништа догодило, што би било од значаја по наш црквено-народни живот, а с концем исте године пређем ја у политичко-судску службу, најпре у Српском Војводству па онда 1859. год. под министром Бахом као министарски секретар код ц. кр. министарства унутрашњих послова у Беч.

Напомињем да је горњо-карловачка епархија од год. 1853—1859. двапут упражњена била смрћу епискога Јевгенија Јовановића и Сергија Каћанског, који је одмах по своме посвећењу, путујући у своју епархију, на путу у Темишвару умро. Од сада су у изборним синодима били само „деклараторијални“ епис-

копи; гроф Тун није више поновио свој покушај од год. 1852.

Кад сам био у Бајп цел. кр. срески начелник, добијем 1856. год. од наместничког саветника Каноника Боне (Bonaz) писмо;[12]) да ме је ц. кр. намесништво предложило килтусминистериуму за школског саветника за наше школе у Српском Војводству, и да се спремим за пут. — То би био у неку руку аванжма за мене: добио бих виши ранг и са 500 фор. већу плату. Ал мени се то никако није свидило. — Ја се са школским стварима никад нисам бавио, педагошка струка била ми је сасвим непозната, а нисам рад био, да о мени говоро: „fac me talem, talis ero.“ Подигнем се дакле без оклевања на пут у Темишвар и одем барону Шмидбургу, подпредседнику ц. кр. намесништва, (гроф Коронини био је у оно доба командант окупацијоног кора у Влашкој) и кажем му радшта се не могу тог звања примити, молећи га, да тај предлог натраг повуче. — Барон Шмидбург, који ми је врло наклоњен био, одговори ми: да га ја с том изјавом у највећу неприлику бацам, једно што је предлог због тога наименовања већ код министарства у Бечу, те и највише решење може сваки час изаћи и што би ревокација тог предлога и на намесништво бацила сенку да у тој ствари није опрезно поступило; — а друго и зато, што се намесништво у врло незгодној дилеми налази, из које не зна, како да изађе. — Владика Атанацковић — настави Шмидбург — желио би за то место дра Ђорђа Натошевића, управитеља новосадске гимназије, а патријарх је истакао другу двојицу, а ми не би ради ни једном од њих да се замеримо. Кад ја чујем, да је о Натошевићу реч, одговорим барону Шмидбургу, да од Натошевића нема међ Србима бољега школског стручњака, а што се тиче школске администрације, та и онако изкључиво стоји у рукама наместничког саветника. При-

[12]) Александар Бона (Bonaz) био је по том чанадски бискуп, и умро је пре неколико година у Темишвару.

воле се напослетку барон Шмидбург, и обећа ми, да ће предлог повући натраг, али ја боље сигурности ради напишем још и мотивирану изјаву, и предам је управо у председнички протокол, па кад добијем потврду, вратим се у Бају.

После неколико месеци буде др. Натошевић наименован за школског саветника у Темишвару.[13])

У лето 1859. постане гроф Коронини баном краљевине Хрватске и Славоније; а на његово место дође у Српско Војводство Јосиф Шокчевић (потоњи барон) као грађански и војнички гувернер.[14])

На његову жељу будем без кандидације под министром грофом Голуховским за ц. кр. намесничког саветника наименован и дођем после шест година опет у Темишвар.[15])

Имајући код ц. кр. намесништва осим других предмета и наше црквене (ал' не школске) ствари у послу, био сам за тим да се доврши започети операт о редукцији и дотацији мирског свештенства. На

---

[13]) Тешко да ће бити данас коме познато, да је од Србаља први наименован био за ц. кр. школског саветника Теодор Павловић, некадашњи секретар Матице Српске, кога је за то звање предложио Исидор Николић, кад је био ц. кр. велики жупан бачки, торонталски и дољно-темешки. Али Павловић је већ онда био душевно оболео, па се није тог звања ни примио. За њим постане школски саветник др. Петар Јовановић, који је до покрета био професор у новосадској гимназији и краљевски директор народних школа у Срему и Славонији.

[14]) Гроф Јован Коронини-Кронберг умро је у Горици као умировљени цес. кр. фелдцајгмастор год. 1880. — Барон Јосиф Шокчевић живи у Бечу као умировљени ц. кр. фелдцајгмајстор.

[15]) У мом департаменту код намесништва имао сам осим другог особља једног Србина, секретара барона Младена Стојановића Лацунашког, и једног Румуна, концинисту Јулијана Јанкулеску, који сад живи у Лугошу као умировљени државни чиновник.

ту цел буду наређене мешовите комисије из изасланика ц. кр. окружних власти (k. k. Kreisämter) и конзисторија, да пронађу приход сваке парохије од штоле, бира, парохијске сесије и других извора, даље број душа, — па кад се сав материјал сакупи и у ред доведе, буде тај операт с нужним предлозима и поднесен ц. кр. култусминистеријуму у Беч.

Овај је операт (наравно са другима, који су из Мађарске, Хрватске-Славоније и Границе дошли) предат барону Јосифу Филиповићу, и служио му је као царском комесару за основу, кад се расправљало питање о редукцији и снабдевењу мирског свештенства на синоду 1864. и сабору 1865. године.

За министровања грофа Туна изашла су два знаменита државна акта: конкордат с Рим-Папом и протестански патент од септембра 1859. године. Првим је држава многа своја права у корист папи и вишем клиру напустила; другим је стање еванђеличке (лутеранске и калвинске) цркве целисходно „координирано“ (уређено) ал’ и државни надзор тачније и строжије опредељен. Како су ове установе и начин управе и надзора над школама тангирале, морао се и за православне школе неки аналогон створити.

Православне народне школе и препарандије биле су у „провинцијалу“ мађарском и хрватско-славонском пре год. 1848. сасвим у државним рукама.

На челу управе свију наших народних школа стајао је краљевски главни школски инспектор, који је уједно био и директор краљевске сомборске (српске) и арадске (румунске) препарандије, и у депутацији, која је управљала школским фондовима у Пешти, био је он „praesidium tenens“, то јест водио је председништво. Под њим су стајали краљевски диштриктуални школски директори. Сви су ови били православне вере, и добијали су с почетка плату из државне благајнице као предујам, доцније из школског фонда. У њиховој руци стајала је васцела

управа свију наших народних школа и препарандија, над којима је врховни надзор водио краљ. конзилијум у Будиму. Наши епископи и свештеници били су сасвим искључени из управе школске и ограничени на наставу из науке хришћанске. Ал' и политичке власти (вармеђе и магистрати) нису имале на наше школе ни најмањег уплива.

Установа ова фактично престане у покрету. — Наше црквене власти не учинише ништа, да добију школе у своје руке — Регирунгс-комисаријати и варошки магистрати преузеше ту струку као „res nullius“ на себе, и почеше намештати управитеље и учитеље у нашим школама. Године 1850. буду постављени ц. кр. школски саветници (као педагошко-дидактички сусаветници paedagogisch-didactische Beiräthe) са седиштем, где је намесништво (земаљска влада). Та се школска власт звала „k. k. Landesschulbehörde“ и стајала је под намесништвом (земаљском владом). Њен је председник био свагдашњи потпредседник намесништва, и она је водила управу и надзор над свима школама у дотичној круновини или управној области (Verwaltungsgebieth). Мало за тим буду те школске власти укинуте и са намесништвом сасвим спојене. За све то време биле су наше школе на целој линији у рукама политичких власти. Тē су чиниле предлоге за учитеље и управитеље наших школа а земаљска власт их је наименовала.

Такво стање није се више могло у нашим школама одржати после конкордата и протестантског патента.

Култусминистар гроф Тун одважи се дакле да и у наше школе уведе сличан начин управе и надзора, као што је тај у католичким школама нормиран био, и изиште мњење од земаљских и наших црквених власти. Док се сав тај материјал покупио и у Беч послао, настане и промена у системи владавине аустријске монархије.

Како се то питање у доцније време решило? о томе ћу писати у II. чланку.

После протестантског патента нису више могли постојати ни политички комесари, које су донде владини органи слали у евангеличке (лутеранске и калвинске) конвенте, да тамо пазе, да се што не говори и не ради што би било против владавинске системе. И у наше црквене општине слали су — почињући од 1850. год. — политичке комесаре, без којих се није смела држати општинска седница. Сад гроф Тун изда наредбу: пошто се изашиљање политичких комесара у православне црквене општине не оснива ни на каквом законском одређењу, то има та пракса од сад престати, осим ако би црквена општина сама искала, да јој се политички комесар пошаље.

Једном барон Шокчевић вративши се с пута из Новог Сада заиште да му дадем извештај, како стоји ствар са зидањем владичиног двора у Новом Саду, који је у буни год. 1849. изгорео. Изнесем велику гомилу аката од осам година и представим му — да је јако погрешено, што је 1850. год. комисија, која је ераријални зајам погорелим Новосађанима давала, бачког владику искључила од зајма; друкчије би владичин двор са државним зајмом уз хипотеку на Сириг давно већ био изидан.

Напоменем, како се владичин двор на оној парцели, где је донде стајао, не би ни могао, као што треба, изидати, јер би већи део двора окренут био на бару, на порту, и на узани рибљи сокак, — који је у оно доба још у пола ужи био, — и да је због тога преко нужно било два кућна плаца на пијаци: Шилићев и Каулицијин под претњом експропријације откупити да може владичин двор с фронтом на пијацу доћи. На ту цел је издато (још пре него што је владика Платон примио управу дијецезе) шеснаест односно шест хиљада форинти конв. монете,

које из интеркалара бачке епархије, које из добровољних прилога, који су у то име у Бачкој скупљени.[16])

Наведем даље, да је владика Платон два плана за зидање двора дао израдити, један у Бечу од архитекта Хизера, други у Новом Саду од Молнара. Онај је био у ренесансштилу и ванредно леп, ал' би стајао на деведесет хиљада форинти, а толико не би било новаца; по другом плану изгледао би двор сасвим као Диванова (сад Дунђерскова) кућа у дунавској улици само с већим фронтом, а трошкови би били (мислим) за једну трећину мањи. Кад се радило о том, како да се подмире трошкови за зидање двора, није могло доћи међу патријархом и владиком никад до споразума; онај је хтео што више терета да баци на владику, а овај је гледао, да о што мање трошка прође. У то се још уплете и бирократски цопф код култусминистеријума, где су умели мериторно решење у тежим питањима in infinitum са „шиберима" (Schieber) провући.

Кад у течају реферата из једног дописа владике Платона прочитам барону Шокчевићу овај став: „dass bei meinem und Excellenz Herrn Rajacsich Lebzeiten die bischöfliche Residenz nie aufgebaut werden wird" (да се за мога и Екселенције Рајачића живота никад не ће владичин двор сазидати) примети гувернер енергично: „али мора бити и биће сазидан", и даде одмах дозвати Лидемана, земаљског управитеља грађевина (k. k. Landesbaudirector), па му даде налог, да без одлагања оде у Нови Сад, с владиком се о тој ствари поразговори, и да сасвим нов план за зидање владичиног двора изради, анализу цене и прорачун трошкова (до једно шездесет хиљада фор.) зготови и за најкраће време намесништву поднесе. У том смислу добије Лидеман и писмен налог, ком се он за врло кратко време одзове,

[16]) Не знам, колико је у тој своти новосадска варош партиципирала, јер и она се користила тим плацевима, што је два сокака проширила: рибљи и саборне цркве сокак (Domgasse), као што се онда звао.

и сва за грађење нужна акта поднесе. Напомињем, да је Лидеманов план у византиском штилу био израђен, да је владика уз њега пристао, и да га је и наместништво усвојило.

Овако сасвим исцрпљен предмед буде поднешен ц. кр. културминистеријуму у Беч; али тамо остане нерешен због промене у системи владавине.[17])

Ово је први акт о зидању владичиног двора у Новом Саду, који обузима време од 1851. до 1860. године.

За време гувернера Шокчевића дошла је и президентска башта (Praesidenten-Garten) код Темишвара с лепим здањима и регалним правом у посед темишварског владике. Тај је реалитет био некад својина владике, па га је царица Марија Терезија откупила за банатског провинцијалног президента, а кад се Банат 1779. год. инкорпорирао у Мађарску, дође под коморску управу. На молбу владике Маширевића, у згодно време предату, буде президентска башта владици поврађена, а народни фонд исплати откупну своту комори, коју је она за тај реалитет некад издала. Барон Шокчевић живо се заузео био, да се тај посао спроведе без тешкоће.

У прошлом веку давали су православној цркви у мађарским земљама различита имена: ecclesia orientalis — источна црква — ritus Rascianorum — обреда расијанског и т. д. — С почетка владавине царице Марије Терезије писало се „raitzischer Clerus“, „raitzischer Synodus“ и т. д., доцније већ „natio illyrica — илирски народ“ — а црква „graeci non uniti ritus, — грчко-несаједињеног обреда“. — Али католички клир и ниже политичке власти нису се обзирале на званичан штил дворских и земаљских власти, већ су нашу цркву и после још „шизматичком“ звале, те се због тог

---

[17]) Сад после тридесет и пет година не могу се више опоменути на детаљ ове представке, који се и онако по највише у цифрама састојао.

српски народни сабор у Темишвару године 1790. морао потужити цару Леополду II. и молити га да заповеди властима да се та „погрдна“ имена „Schismatici, Rasciani“ не смеју више употребљавати. — Законски чланак 27-ми мађарске дијете од год. 1791. узакони за нашу цркву наслов „graeci ritus non uniti — грчког обреда несаједињеног“, који се задржао све до времена ц. кр. државног министра Шмерлинга.

Није ми познато, шта је дало повода ц. кр. култусминистру грофу Туну, да изиште предлог од земаљских и наших црквених власти: како би ваљало, да се у напредак грчко-несаједињена црква званично назива. По министарском налогу буду о том патријарх и владике запитани, и опомињем се да је патријарх Рајачић предлагао овакав наслов: „orthodox-orientalisch katholische Kirche, православна источно-католичка црква“.

Представка, која је у тој ствари отишла ц. кр. министру Туну, не буде под њим решена. Какво је решење изашло под ц. кр. државним министром Шмерлингом приповедаћу у II. чланку.

Ваља ми овде проговорити и о одштети од једанаест хиљада три стотине форинти, коју има митрополит карловачки по деклараторији и још старијим царским уредбама да прима из државне благајнице и то: пет хиљада форинти за село Нерадин и пустару Банковце, које је митрополит фактично себи присвојио и уживао био, а царица Марија Терезија на молбу народног сабора повратила манастиру Гргетегу „in solatium nationis“, на утеху народа, а рест од шест хиљада три стотине форинти за друге укинуте митрополитске приходе н. пр. за „decimae populi Serviani“ — десетак српског народа, — и за „Knezen-Dukaten“ — кнежевске дукате — које је у Банату сваки православни, кад је постао сеоски кнез, имао да плати митрополиту. Ова се од-

штета плаћала, док нису „потучене“ банкноте, — до 1811. — у конвенцијоналној монети, то јест у сребру, а после „девалвације“ у бечкој вредности то јест у шајну. Како је пропорција између шајна и сребра као 100 наспрам 40, то се одштета митрополитова од једанаест хиљада три стотине фор. смањила на четири хиљаде пет стотина двадесет фор. конв. мон. У згодно време — год. 1860. — преда патријарх Рајачић на највишем месту молбеницу, да се та одштета опет подигне на конвенцијоналну монету, и државне власти биле су склоњене да се његова молба уважи, и да му се одштета од дана, кад буде изашла царска резолуција, у конвенц. монети исплаћује. Али патријарх је захтевао, да му се та одштета и „pro praeterito“, то јест од дана његове инсталације за митрополита, дакле за осамнаест година у сребру накнади, а то би преко сто хиљада фор. у данашњој австр. вредности износило. На ову молбу државне власти не пристану, и како мало затим патријарха и смрт нађе, остане ствар по старом.

Напоменуо сам напред, да је год. 1847. српски народни сабор допуштен и већ и цес. кр. комесар наименован био, али да се тај сабор није одржао због догађаја, који су наступили год. 1848.

Од оно доба прође тринаест година без спомена о сабору. Наше црквене власти и општине не учинише ни једног корака да се сабор сазове.

Онда мене, — било је то почетком лета год. 1860, — дозове гувернер Шокчевић и даде ми налог, да напишем представку на цесаро-краљ. култусминистеријум, да изради код највишег места дозволу за сазив сабора. „Материјала за саборску расправу има доста — примети гувернер — дотација епископата, фондови, редукција и дотација мирског свештенства, школе и т. д. све то добро мотивирајте, и донесите ми готову представку.“

Признајем, да су ме ове речи гувернерове јако обрадовале али и изпенадиле. Ја му зацело нисам за то дао иницијативу, а и данас не знам од куда је та мисао поникла, јер су патријарх Рајачић и владика Маширевић молбу своју у тој ствари тек доцније у месецу септембру највишем месту поднели. Сабор буде одобрен и за царског комесара барон Шокчевић наименован, који је међутим постао баном краљевине Хрватске и Славоније. У Српско Војводство послан буде за грађанског гувернера и командирендера гроф Карл Биго де Сен-Кантен, који је донде био царев генерал-ађутант. Буде већ и особље поред царског комесара постављено: за актуара наименује бан Александра Стојачковића, који је мало пре постао секретар код намесништва у Темишвару, а пре тога био градоначелник у Вршцу. За интерпрета не буде наименован Стефан Павловић, судски адјункт — садашњи уредник „Нашег Доба“, — кога сам ја препоручио, већ Гавра Дракулић срески актуар у Баји.

Изглед је био, да ће се сабор наскоро одржати и то по старом уобичајеном изборном начину и за оне расправне предмете, који су били прецизирани у представци барона Шокчевића. Али ствар се другачије окрену. На молбу патријарха Рајачића и владике Маширевића, коју сам напред напоменуо,[18]) изађе на патријарха царско ручно писмо 27. септембра, којим се наређује: I. да се држи општи архијерејски синод, у који имају ући осим деклараторијалних владика, и епископи ердељски, буковински и далматински, да се синод светује о општим

---

[18]) Владика Маширевић био је у то доба у Бечу члан „проширеног царевинског већа“, — „verstärkter Reichsrath“, — а патријарх Рајачић враћајући се из купке сврнуо је у Беч, где је у друштву с владиком Маширевићем поднео Његовом Величанству више петиција, — једну, у којој молише да се новосадској гимназији одобри државна припомоћ. — *О овој ћу говорити у познијим чланцима.*

стварима своје цркве у Аустрији и да поднесе предлоге, основане на канонима, како да се имају уредити јерархијски одношаји, обзирући се на потребе и интересе Румуна. II., да патријарх споразумно са деклараторијалним епископима поднесе предлоге: који предмети да се предузму на српском народном конгресу, који ће се скорим састати, али да међу тим предметима на сваки начин буде и дотација и уређење мирског свештенства. III., да се бан Шокчевић, као царски комесар посаветује с патријархом, с владиком темишварским, вршачким и арадским, и с некојим интелигентним људима румунског племена, и да стави предлоге, како да се састави сабор, да се и Румунима из оне три епархије обезбеди правично заступање на сабору.[19])

На једно три недеље после тог царског ручног писма изађе 20. октобра 1860. год. царска диплома, којом се система владавине у аустријској монархији сасвим измени. Услед тога стави патријарх предлог влади да се синод и сабор на неизвесно време одгоде. У писму на владику Машуревића вели патријарх, да сад није време, да се држи расправни сабор „занє дȣси оузрȣжни сȣть.“

И тако и овај сабор, као и она два што су требали бити год. 1847. и 1848., не угледа свога састанка. Патријарху Рајачићу не буде суђено, да за осамнаест година свога митрополитовања води већања у црквеним саборима о цркви и школи. Политички догађаји потиснуше црквену поглавицу на политичко поље: најпре у мајску скупштину год. 1848., па онда у благовештенски сабор год. 1861.

Услед октобарске дипломе буде гроф Сен-Кантен, последњи гувернер Војводства Српског,

---

[19]) У царевинском већу било је онда три Румуна; из Војводства: Андрија Мочоњи, из Ердеља: владика барон Шагуна, *из Буковине*: барон Петрино.

одазван а гроф Александар Менздорф-Пуљи за командирендера — али не за гувернера — наименован и као царски комесар у Темишвар послан, да испита жеље становника у Војводству о модалитетима за његово спојење с Мађарском.[20])

Гроф Менздорф преслуша повepeникe мађарске, немачке и румунске народности у Темишвару и Лугошу, српске у Кикинди, Суботици и Новом Саду, однесе лично резултат свога испитивања у Беч, и изјави се повољно у својој представци о српским захтевима с предлогом, да се пре свега о том донесе решење. Али тек што је представка његова предата била државном министру, изађе царска резолуција 27. децембра, којом се Српско Војводство укида и с Мађарском на основу њених „државоправних претензија“ спојава.[21])

Сад — после fait accompli — позову државни министар и мађарски канцелар патријарха, да наименује и пошаље неколико — највише двадесет — повереника у Беч, „да онде предложе услове и јемства за одржање српских стародавних привилегија и законитих егземција а особито српског језика и народности“, које ће предлоге влада формулирати и мађарској дијети поднети.

Патријарх одбије тај захтев и одговори онако, као што је већ наглашено било у меморандуму српских повереника у Новом Саду, да треба српски народни сабор сазвати и њега о томе питати.

После царске резолуције од 27. децембра остане још цес. крањ. српско-банатско намесништво у Те-

---

[20]) Гроф Карл Биго де Сен-Кантен умро је год. 1884. као умировљ. ц. кр. генерал кавалерије у Прозницу у Моравској. Гроф Александар Менздорф-Пуљи, кнез од Дитрихштајна, умро је у Прагу као ц. кр. генерал кавалерије и царски наместник краљевине Чешке.

[21]) У великој титули цара аустријског, која се употребљава у краљевинама с оне стране Литаве, долази и сад наслов „Велики Војвода Војводства Србије.“

мишвару, да вегетира под дворским саветником Мартином до 1-ог фебруара 1861. год., потчињено мађарском дворском канцелару барону Вају. Ниже цес. кр. политичке власти и сви цес. кр. судови наставише своју радњу до 1-ог маја 1861., па онда пређе цела политичка администрација и правосуђе некадашњег Српског Војводства на мађарске власти.

Али још много година остаде у српско-банатској области војничка, финансијска, рударска, поштанска и телеграфска управа независна од мађарских власти и непосредно потчињена цесаро-краљевским централним властима у Бечу.

Кад ће већ цес. кр. намесништво Српског Војводства да заврши свој рад, дође од мађ. дворског канцелара барона Ваја допис на дворског саветника Мартину: да се саветници Жигмунд Хубер и ја, и секретар Александар Стојачковић премештамо кр. мађ. намесничком већу — magyar kir. helytartó tanács — у Будим. Хубер оде одмах онамо, а ја најпре у Нови Сад, да доведем своје домаће ствари у ред.

Кад сам своје послове у Новом Саду посвршивао и већ се спремио на пут у Будим, добијем од Хубера телеграм, да још останем у Новом Саду, где ћу имати да извршим једну важну политичку функцију.

Кратко време затим дође ми од краљевског таверника Ђорђа Мајлата декрет, да сам наименован за краљевског комесара да обавим рештаурацију, — то јест обнову варошких чиновника, и избор представника новосадске вароши.

Пре мене су већ двојица били за краљевске комесаре наименовани: барон Јосиф Рудић велики жупан бачки и др. Јован Хаџић умир. саветник ц. кр. главног земаљског суда. Рудић се те мисије није примио, пошто је добио из Новог Сада поруку, да ће га зло дочекати, ако у Нови Сад дође, јер закон године 1848. не зна ништа за краљ. комесара; Хаџић

се упустио у рештаурацију, попис бирача дао зготовити, али се већ код избора градоначелника повукао натраг. Ја сам морао покварен посао наставити, па сам с натегом свршио рештаурацију. Лакше је ишло код избора посланика за мађарску дијету, где сам као изборни председник фунгирао.[22])

Ја сам се овде дотакнуо рештаурације новосадског магистрата само зато, што је та онда стајала у свези са организмом црквене општине, где се по старом обичају „избрано црквено обшчество“ увек састојало из сенатора и комунитетлија то јест варошких представника православне вере. Са рештаурацијом новосадског магистрата и репрезентанције добила је и црквена општина у изабраним сенаторима и изабраним варошким репрезентантима наше вере опет своје законито представништво, пошто су донде кроз дванаест година октројирани одбори црквеном општином управљали.

У то време изађе царско ручно писмо од 5-ог марта да се сазове српски народни сабор још у истом месецу, да стави предлоге „у обзиру на ујамчено одржање од старина постојећих српских привилегија и законитих егземција, а поглавито на српску народност и језик, и да прецизно формулира услове и гаранције, које нађе да су нужне поводом инкорпорације Српског Војводства у краљевину Мађарску.“ У тај сабор имао је ући патријарх, епископи бачки, темишварски и вршачки, и седамдесет и пет свештеничких и световних посланика из провинцијалне области некадашњег Српског Војводства. Барон Јосиф Филиповић цес. кр. генералмајор буде за

[22]) За посланика на дијету избран буде Стеван Брановачки; а код магистрата ови наши књижевници: др. Светозар Милетић за градоначелника, Јаков Игњатовић за великог бележника, Јован плем. Јовановић за подбележника.

царског комесара а патријарх Рајачић за председника сабора наименован.[23])

Одмах затим позове патријарх Рајачић мене и дра Светозара Милетића градоначелника новосадског, и умоли нас да начинимо изборни ред за овај ванредни политички конгрес. Споразумно са мном изради др. Милетић изборни ред и ми одемо у Карловце, да га предамо патријарху, који нам се захвали на труду, али примети, да је др. Ђорђе Стојаковић дворски саветник у Бечу, мало пре у Карловцима био, готов изборни штатут донео, да је тај операт државни министар Шмерлинг прегледао, и да се и он — патријарх, — с њиме слаже.[24]) На ручку код патријарха био је Илија Гарашанин и Јован Ристић из Београда, с којима је др. Милетић о војводском питању живо конверзирао; ја сам од њих далеко седео, а болешљиви патријарх је у својој соби ручао.

Патријарх ме наименује за „патріяршеског“ комесара при изборима у Новом Саду; где је имала црквена општина двојицу а протопопијат петорицу да бира за посланике. Изабрани буду из Новог Сада: др. Јован Хаџић и др. Светозар Милетић; из протопопијата: дворски саветник др. Ђорђе витез Стојаковић, цес. кр. генералмајор плем. Ђорђе Стратимировић, ц. кр. срески начелник Лаза Дојић, уредник срп. дневника Јов. Ђорђевић и ја.

Сабор је трајао неке три недеље дане, па кад је свршио своју радњу, наименује патријарх депутацију од дванаест саборских чланова, која ће Његовом Величанству поднети саборску представку. За вођу депутације наименује владику Кенђелца, обишавши старије владике Платона и Маширевића.

---

[23]) Чудновато изгледа да је на политичком сабору 1861. председавао патријарх, а на црквеном сабору 1865. царски комесар.

[24]) По предлогу патријарха буде тај изборни ред на највишем месту одобрен.

Кад је патријарх Рајачић епохалном беседом завршио саборске седнице, онда царски комесар генерал Филиповић сиђе са узвишеног места, на коме је седео, приступи патријарху па га пред целим сабором пољуби у руку.

Саборски члан Јован Ђорђевић описао је вештим пером „Радњу“ овог сабора, и додао српске привилегије, старе царске уредбе, и све списе, који се односе на нову перијоду; а по налогу патријарха издао је званично патријаршки протосинђел Јулијан Чокор „Дѣянія“ овог сабора, у којима се налазе записници од свих дванаест саборских седница.

Више шта не могу у овим чланцима писати о благовештенском сабору, који је био искључиво политичке природе, а вредно би свакако било много што навести, што се ван саборских седница догађало, па се зато не налази ни у „Радњи“ J. Ђорђевића, ни у „Дѣяніяма“ J. Чокора. Ја ћу то за „Афоризме“ задржати, ако их успишем, у које ће ући и гдекоја епизода из времена барона Шокчевића, грофа Сен-Кантена и грофа Менздорфа, која је вредна да се сачува од заборава.

Али морам овде нешто проговорити бар о трошковима благовештенског сабора, јер је ствар начелног значаја и имала је замашних последица.

Код наших пређашњих сабора — још и год. 1842. — био је usus — обичај — да је кр. мађ. дворска комора код краљ. тридесетнице — Dreissigstamt — у Новом Саду асигнирала извесну новчану своту као предујам за саборске трошкове, које је саборски комесар подигао па на свршетку сабора посланицима дијурне по четири форинта конв. монете исплатио и друге трошкове подмирио. Овај су предујам краљ. мађ. консилијум у провинцијалу, а у граници цес. кр. генерал-команде порезале на наше црквене општине, и у корист ерара преко политичких власти утерале.

Ово се код благовештенског сабора измени.

По налогу државног министра нареди саборски комесар да се за саборске трошкове издаду из народних фондова неки пет хиљада фор. ав. вр. — Ово би само онда у реду било, да је уједно и наређено, да се тај издатак народним фондовима ма откуд накнади; јер ово није био опште-народни сабор, већ политичка скупштина једног маленог дела српског народа. Ја ћу се на тај предмет вратити, кад будем писао о петицијама српског нар. сабора год. 1870. Од то доба ушло је у обичај да се за саборске трошкове предујмови из народних фондова издају, па како ти замашни издаци немаром наших автономних власти нису уредно утеривани, него се рештанција на рештанцију нагомилавала, то се, кад је коме неугодан био сазив сабора, поставила аксијома: да се сабор не може држати, док се не утерају саборски трошкови.

Овако што нема код Румуна, ердељских католика и код протестаната једне и друге конфесије.

II.

Од 1861—1867.

У I. чланку описао сам своје успомене из нашег цркв. народног живота од 1841—1861, за које су се време измениле три владавинске системе, најпре стара мађарска до 1848, па онда парламентарна мађарска 1848, напослетку апсолутна австријска до 1861., коју су назвали „Баховом системом“.

У овом — II. чланку — обухватићу целу периоду „мађарске провизорије“, све док није опет повраћена мађарска парламентарна влада. (1861—1867.)

У пролеће 1861. ступим у службу као саветник (у диспонибилитету) код краљ. мађарског намесничког већа (конзилијума) у Будиму, под краљ. таверником Ђорђем Мајлатом, и добијем као предстојник пети департамент (одсек), у коме су били православни црквени и школски послови.

Намесничко веће, кад је услед октобарске дипломе 1860. повраћено, није добило натраг потпун делокруг, који је имало пре 1848. у смислу законског члана 14-ог 1791. — Директни порез, правна и економска дела политичких фундација (fundus religionis, studiorum et universitatis) остала су и даље у рукама цесаро-краљевских финансијских власти. — Грађевине и комуникације зависиле су, ма и путем мађарске канцеларије, од бечких дворских органа (k. k. Hochbauten-Wasser- und Strassenbautendepartement) цесаро-краљ. државног министарства. Алиментација војске добила је од 1850. сасвим други облик, па је тако и „врховни провинцијални комисаријат“, који је до 1848. у гремији намесничког већа постојао, сасвим престао. — Државна полиција остала је и даље у Пешти и подносила је своје извештаје таврнику ал је иначе сасвим стајала под цесаро-краљ. министарством у Бечу.

Ал ни наше црквене ствари није имало намесничко веће у целоме обиму; нешто је од тих задржала дворска канцеларија за себе, на пр. српске народне фондове а најважније: избор митрополита и владика, сабор, синод, решење румунских претензија остало је код цес. краљ. државног министарства, све докле је Шмерлинг министром био (1865.)

Вармеђске и варошке муниципије, уређене по закону 1848., нису могле никад доћи у склад са дикастеријалном системом. Муниципијама је политика била главна, администрација и правосуђе мимогредна ствар, а моћ намесничког већа над њима била је без значаја.

Наше црквене власти осташе у сасвим незнатном додиру с мађарском владом; школе наше посташе и по други пут „res nullius et primi occupantis“ то јест ничије, док ко први на њих не метне руку.

По овоме намесничко веће, — кад одбијемо реконштрукцију муниципија и јавне наставе у краљевским и католичким школама, изборе за дијету и друго све, што засеца у вишу политику, — није могло имати

много посла у осталим струкама земаљске администрације. И да нису Матица Српска и Депутација, која је у Пешти школским фондовима управљала, — навикнуте на ред, који је постојао под пређашњим цесаро-краљ. намесништвом, — повремене своје извештаје о избору штипендијата, фондским рачунима и т. д. редовно слале намесничком већу, и да није сомборска препарандија искала да јој се на годишњи испит пошаље владин повереник, пошто је функција школских саветника престала, — могао бих казати за пети департамент, коме сам ја предстојник био, да је за све то време имао ферије.

У оно доба била је у Вршцу рештаурација варошког магистрата и репрезентанције, ал се због раздора није могла извршити, те ме таверник Мајлат хтеде и тамо као краљевског комесара да изашље. Ја се измолим, да ме не шаље тамо, и упозорим га на секретара Александра Стојачковића, који је дуже времена у Вршцу био градоначелник па познаје добро и људе и тамошње прилике.[25]) — Стојачковић буде за краљевског комесара наименован и сврши рештаурацију, на којој Александар Волић дојакошњи градоначелник изостане а Светозар Пеша буде за градоначелника изабран. Обојица су били чланови благовештенског сабора, а Волић и члан расправног синода и сабора 1864/5.

Друкчија су то била времена, кад се у Вршцу о том још могло препирати: Ко ће од два Србина постати градоначелник и кад је у исто време и вршачки посланик на дијети Србин био, Емил Манојловић.

Мађарска дијета сазвана је била по пропису закона 1848. и то посланички дом — Képviselő ház —

[25]) Кад је Александар Стојачковић био градоначелник у Вршцу — до 1860. —, зидана је тамо католичка црква, па је на то варошко представништво — Gemeinderath — неки тридесет хиљада форинти (salvo errore memoriae) одобрило али тако, да и Срби толико добију од вароши, кад устребају на своје црквене цели. Јесу ли Срби то добили, није ми познато.

на чисто репрезентативној основи. Изборима су управљале вармеђске и варошке муниципије преко својих изборних одбора. Избори су били сасвим слободни, на њих влада није ни најмање притиска чинила.[26]) Бивало је истина и жестоких трвења међу странкама, ал то се понајвише тицало личности кандидата а не начела. Стари конзервативци, који су израдили октобарску диплому и мађарски устав у великој мери повратили, једва добише неколико мандата. Сви други, који за посланике изабрани бише, не хтеше ништа да знају за октобарску диплому, а још мање за царевински устав — Reichsverfassung — који је у фебруару 1861. под Шмерлингом изишао и мађарску конштитуцију и према самој октобарској дипломи скучио. Сви су се држали закона 1848., — само што су једни у начелу допуштали, да се ти закони могу ревидирати, а други су искали, да се сви закони 1848. онако, као што су, одмах поврате. Деак и Етвеш водили су ону странку, која је хтела, да се дијета на краљевски Решкрипт одзове адресом — felirat —, и да у тој адреси стави своје захтеве. Гроф Ласло Телеки и после његове смрти Коломан Тиса и Коломан Гици, били су вође оне странке, која је сваку погодбу с круном перхоресцирала и предлагала да дијета с њоме ни у какав додир не дође, да се на краљевски Решкрипт никаквом адресом не одзове, него да у „одлуци“ — határozat — изјави: да се пре свега имају закони 1848., у свој целини повратити.

[26]) А не би ни могла шта учинити, све да је хтела; јер је сва власт била у рукама муниципија, које су слободним избором дошле до те власти. Кад је 1865. нова сазвана дијета, буду опет бирани посланици. За те се може казати да су то били прави слободни избори, ако се под тим само тô разуме да влада на њих не чини притиска. Барону Павлу Шењеју, краљевском тавернику и председнику намесничког већа, стајао је 1865. на услузи цео административни апарат: све сами наименовани чиновници у свима вармеђама, варошима и општинама. Шењеји је пустио да избори теку слободно.

Отуд су у оно доба Деак-Етвешеву странку назвали „адреском“ — felirat- — а Тисину „одлукашком“ странком — határozatpárt. —

На дијети 1861. није било владе а није је ни могло бити, јер би ту по закону 1848. само парламентарном министарству било места, које би имало да законито заступа другог фактора законодавства.

До 1848. био је барем председник у доњој табли — Tabula Statuum — краљевски персонал, који је с целом краљевском таблом и с краљевским фишкусом (Sacrae Coronae Fiscalis) присутан био у „регниколарним“ седницама, где су се под његовим председништвом искључиво могли доносити правовањани закључци доњне табле, те је влада и у тој табли како тако заступљена била, док на дијети 1861. у посланичком дому није имала баш ни једног заступника.

Морам се овде дотакнути магнатске табле због нашег митрополита и наших владика, који су били чланови истога стола.

На дијети 1792. буде чланком X. наша дворска канцеларија — Cancellaria Illyrico-aulica, — укинута,[27]) а нашем митрополиту и нашим епископима дато право

[27]) Истим законом буде наређено, да се од наше вероисповести неколико способних лица наместе код мађарске дворске канцеларије у Бечу и краљев. конзилијума у Будиму. Одмах с почетка буду код мађарске канцеларије наименовани за дворског саветника и референдара: владика Петровић, за њим владика Авакумовић, а за дворског секретара Сава Текелија. — Од свршетка прошлог столећа не налазимо ни једног Србина у служби код мађ. канцеларије. — Код конзилијума у Будиму били су, ал већ у позније доба, и кратко време секретари: Никола Темешвари, за њим Исидор Николић. Србин саветник до 1848. није био код конзилијума ни један. После октобарске дипломе буде код мађарске канцеларије дворски саветник др. Ђорђе Стојаковић, за њим Ника Михајловић, а дворски концииста Владислав Николић Србоградски. — Код мађарског конзилијума постанем ја саветник, а Александар Стојачковић секретар. — Године 1867. буду обе те дикастерије и по други пут укинуте.

гласа и столице — jus voti et sessionis, — у магнатској табли, с тим додатком, да ће се о „квалитету“ гласа и столице донети решење на дијети, која дође прва. Оваково решење не буде донесено на пожунским дијетама све до 1848, а ни на пештанској 1848. — На пожунској дијети било је до 1848. у магнатској табли на естради, где је председавао Палатин, намештено неколико столица и асталчића, где су наш митрополит и наши епископи седили. Наши првосвештеници нису дакле имали у магнатској табли столице међу прелатима и магнатима; а како би гласали били? да ли viritim, — сваки за себе, — или curiatim — сви заједно — то се не може казати, јер у оно доба у магнатској табли нису долазила питања до гласања поименце.

За дијету 1861. добију патријарх и владике краљевске позивнице (Regales) да дођу на сабор. Патријарх у споразуму с владикама одговори грофу Ђорђу Апоњију, јудексу куриje и председнику магнатске табле, да наш епископат све донде не може на дијети учествовати, док се не реши питање о квалитету његовог гласа, и док му се не даде место међу католичким прелатима, које одговара његовом достојанству. На овом се сврши ствар; наш епископат не дође на сабор.[28])

Напоменуо сам у I. чланку, страни 39. да је благовештенски сабор, који је услед царског ручног писма од 5-ог марта одржан, своју представку о захтевима српског народа у априлу исте године Његовом Величанству поднео.

---

[28]) Та заквачица закона 1792. о квалитету гласа и столице била је свакојако опасна. Да само ово наведем. У доњој табли — Tabula Statuum — истиснули су вармеђски посланици варошке посланике трајно из гласања, ма да је свакој слободној краљевској вароши, кад је узакоњена, то јест инартикулирана била, право гласа и столице изрично потврђено. Силни вармеђаши скучише без икаквог новог закона посланике свију слободних краљевских вароша на један глас. То је тако трајало до 1848.

Сад ћу из радње мађарске дијете 1861. изнети оно, што се на народносно а по наособ на српско питање односи.

У краљевском Решкрипту од 24. јулија, послатом на дијету, позива његово Величанство великаше и посланике:

I. да приступе расправи законског предлога „о народностима", било то из своје иницијативе или услед краљевске пропозиције. „Тај законски предлог има у себи садржати одрешито и јасно формулирана народносна права немађарских становника Наше краљевине Мађарске, и обим тих права и у погледу њиховог језика и народносног развитка, и што се тиче њихових административних односаја."[29])

II. „Што се особено Срба тиче, који у овој земљи живе, — наставља краљевски Решкрипт — задржавамо Себи, да на основу жеље њихове народне скупштине, која је не давно одржана услед инкорпорације Српског Војводства у Мађарску, — Своја наређења и пропозиције у погледу на стародавне привилегије тога народа, на његова права и гаранције његових народних интереса —, ради расправљања и извршења изнесемо пред скупљене великаше и посланике."[30])

На овај краљевски Решкрипт одзове се дијета адресом од 12. августа, у којој наведе:

I. „Знамо ми, да народносно осећање, које се све то већма развија, пажњу заслужује, и да се оно не може мерити мерилом минулих времена и старијих закона. Не ћемо

---

[29]) „Mely törvényjavaslat a Magyarországnak nem magyar ajkú lakósainak nemzetiségi jogait, azok terjedelmét mind nyelvük és nemzetiségi kifejlődésükre, mind pedig közigazgatási viszszonyukra nézve határozottan és világosan formulázva tartalmazza."

[30]) „Föntartjuk Magunknak ezen ősi kiváltságait, jogait és nemzeti érdekeik biztositékait illetőleg, a szerb Vajdaságnak Magyarországunkhozi visszacsatolása alkalmával, legközelebb tartott nemzeti gyületkezetökben kifejtett kivánságaik alapján teendő intézkedéseinket és előterjesztéseinket további tárgyalás és foganatositás végett az egybegyült Förendek és Képviselök eléjuttatni".

ми заборавити, да су немаџарски становници Маџарске Краљевине такође грађани Маџарске, и ми хоћемо са искреном готовошћу да законом осигурамо све оно што њихови интереси и заједничка корист отаџбине у томе обзиру захтевају. — Да је Ваше Величанство — наставља адреса — већ с почетка позвало на сабор све оне, које је ваљало по закону позвати, (разуме се Хрватску-Славонију, Реку и Границу) па да се потпун сабор могао упустити у грађење закона, то би нам законски предлог за обезбеђење народносних интереса већ досад био Вашем Величанству поднесен." Наводи даље адреса, да је већ зготовљен одборски операт „о народностима" ал да га посланички дом не може узети у претрес „јер Ваше Величанство ни сад још не допушта, да се сабор попуни."[31])

II. О српском питању вели адреса. „Што се тиче жеља Срба, које су они, као што највиши краљев. Рескрипт вели, — у погледу на своје стародавне привилегије, права и гаранцију народносних интереса у својој народној скупштини изјавили, и ради којих Ваше Величанство Своје пропозиције и наређења тек позније жели пред земаљски сабор изнети, понављамо оно исто, што смо напред изјавили о народностима."[32])

Закључци благовештенског сабора нису дакле дошли пред земаљски сабор, те се тамо нису ни могли узети у расправљање. Ово је тамна партија из онога доба, коју ја не могу расветлити ни са подацима, што их имам из 1862. и 1863. Ја ћу те податке навести кад будем писао „о народносној конференцији",

[31]) „Tudjuk mi azt, hogy a mind inkabb fejlödö nemzetiségi érzet figyelmet érdemel, és nem lehet azt a mult időknek, és régibb törvényeknek mértékével mérni. и т. д.

[32]) „A szerbeknek azon kivánataira nézve, miket ők, — mint a legmagasabb királyi Leirat mondja, — ősi kivaltaságaikra, jogaikra és nemzetiségi érdekeik biztositására vonatkozólag nemzeti gyülekezetükben kifejtettek, és mikre nézve Felséged csak ezután kivánja királyi elöterjesztéseit és intézkedéseit az országgyülés elébbe juttatni, — ugyan azokat ismételjük, miket fenntebb a nemzetiségekre nézve kijelentettük."

која је одржана 1863. код краљ. намесничког већа у Будиму.

Операт о народностима, који је израдио одбор посланичког дома 1861. и који се напомиње у саборској адреси (под I.) ја сам некад упоредио са саборским оператом 1866, који је постао законом 1868.: чланком XLIV. „о народностима“. Онда је још била recens memoria, па се могу опоменути, да сам нашао, да је старији операт 1861. свакако повољнији био по народности него закон 1868.

Почетак са „равноправности“ језика већ је био учињен под апсолутном владом. Гроф Голуховски ц. кр. министар изнутрашњих послова, и гроф Надажди ц. кр. министар правде издали су више наредаба, да се народни језик може употребљавати код цесаро-краљевских судова, варошких магистрата и представништава, цес. кр. среских власти и општинских поглаварстава. (Вармеђских или окружних представништава — Comitats- oder Kreisvertretungen — није у оно доба било). Ове су наредбе апсолутне владе поштоване биле за све време мађарске провизорије, а трајале су још и првих година парламентарне мађарске владе.

О духовима 1861. славио је патријарх Рајачић свој педесетогодишњи јубилеј у Карловцима. Његово Величанство одликовало је патријарха највишим ручним писмом, у коме му честита славу и шаље му велики крст Леополд-ордена. (Гвоздену круну I-ог степена имао је патријарх већ од децембра 1848.) Уједно овлашћује Његово Величанство патријарха, да може по своме предлогу Никанора Грујића архимандрита крушедолског рукоположити за епископа посвећења (без епархије).

Онда је популаритет Грујићев стајао у зениту. — Наклоност „одозго“ добијао је и губио је Грујић више пута; кад је популаритет изгубио, — не велим по кривици већ по темпераменту своме, — није га више повратио. У том лежи трагич-

ност његовог живота. Да му је суђено било да у своје време седне на престо српских патријараха, нашли би ми — то је моје уверење — у Никанору опет „Срб-Милутина“, кога је народ наш некад тако волео.

Пишем Грујићу и од срца му честитам архијерејски са̂н, на које ми се он писмом из Карловаца 19. јунија 1861. одазове. „Хвала вам — вели Грујић — на радости, на честитаню, на жељи и на пророчству. (Изостављам, што је за изостављање.) Кад смо били у Крушедолу заєдно, (у априлу 1861.), я онда нисам знао ништа о овоме, што се збило сад на мени; зато сам и узео ваше речи онда као желю прияте̂љског срдца. Мени свети патриярх ниє казао за то ништа, док год ниє добио од міністра телеграмм, у ком му є явио, да ће Царъ одобрити предлогъ нѣговъ; а то є било на 8 дана пред Дуове. Жао ме є што нисте били овде; али валяда сте чули већ до сада, како є било ..... (Изостављам, што је за изостављање.) Задржите у срдцу вашем оно место, коє є имао Архімандрітъ Никанор и за найискрениег вашег приятеля Никанора владику.“

Ових пет пунктова у Грујићевом писму много значе. Кад су се епископи искупили у Карловце на јубилеј патријархов нису хтели ништ да чују за владичење Грујићево. Једно зато, што се патријарх није с њима напред о том споразумео, ал главно је, што су налазили у Гурјићу опасног конкурента, ако дође по времену до избора митрополита. Дошло је већ до тога, да су епископи претили са „страјком“ — Strike — ал су се тргли, кад им патријарх одрешито изјави: да ће онда он сам без владика на Духове одслужити јубилејску литургију, ал ће онде и народу казати: да његови епископи не ће да учествују при посвећењу Никанора Грујића, кога је он за епископа предложио а Његово Величанство потврдило. Увидили су владике, — како је сав народ био за Грујића, да би даљом опозицијом зло прошли, те начине с патри-

јархом овакав компромис: да ће они суделовати при владичењу Никанора Грујића, али да има ући у записник епископске конференције: ако би се по времену упразнила каква дијецеза, да не може Грујић eo ipso наименован бити за епископа те епархије, него мора, — свеједно као да је архимандрит, — у синоду биран бити за дијецезалног епископа.

Овај се компромис штетан показао по Грујића већ крајем 1861., кад је било наименовање администратора митрополије, а још више 1864. кад је био избор митрополита. Онда се казало: Грујић не може бити кандидат, јер није дијецезални епископ.

Земаљски сабор оним путем, којим је пошао, није даље могао; још је неко време вегетирао, па онда буде 21. августа 1861., — re infecta, — распуштен.

Барон Вај већ је давно напустио канцеларство а на његово место дошао је гроф Антон Форгач, који је донде био царски намесник у Чешкој. И таверник Мајлат дао је оставку, па је само још за неко време водио послове. С Мајлатом изађоше и други стари конзервативци, који су били у политичкој служби. Видило се већ, да се нешто спрема и да ће настати промена у управи земље.

За све то време био је у свој земљи а највише у Пешти mot d' ordre: слобода, братинство. Било је дакако свакојаких појмова о слободи: биће мање порезе, мање регрута, престаће штемпл, потрошарина и дуванска трафика. Господу ће народ бирати, а жандара не ће више бити и т. д.[33])

[33]) Кад сам био 1853/4. начелник потиског диштрикта, дођем послом у Сентомаш, где у гостијоници преноћим. Тек да сведем очи, али руља с гајдашем баш под мојим пенџером застаде па поче уз гајде онако са ирошко-бачванским сатиризирањем певати:

„Бог да живи Јелачића бана,
Кој' нам даде кувана дувана,
И штајира и штемпл папира —
Ира, ира и штемпл папира.“

(Под штајиром разумевали су наши људи понајвише *индиректни порез.)*

Са Србима је било право побратимство. Српске мелодије: „Душан сабљу пружа“, „Устај устај Србине“ и друге ориле су се по свима гостионицама у Пешти. На Сентандријској лађи била је увек „национална“ банда, која је наизменце српске и мађарске песме свирала. Позоришни комад „Brankovics György“ није се скидао са репертоара мађарских позоришта.

Кад је у јесен пред тим патријарх Рајачић хтео да се врати из Беча у Карловце, договори се мађарска универзитетска младеж, да га величанственом овацијом дочека, кад у Пешту дође. То буде осујећено; патријарх добије у Бечу ратну лађу за пут, на којој ноћу поред Пеште прође и без овације у Карловце дође.

При крају лета заиштем и добијем од таверника Мајлата допуст и одем у Нови Сад, где до позне јесени проведем.

Тамо сам видио сјајну стогодишњу прославу Саве Текелије коју је Матица Српска, — онда још у Пешти, — приредила у Новом Саду, као средишту овостраних Срба, и која је у своје време вешто и опширно описана била.

У новембру изађу краљевски Решкрипти, којима се гроф Мориц Палфи ц. кр. фелмаршалајтнант за краљевског намесника у Мађарској,[34]) Стеван Привицер ц. кр. тајни саветник за његовог доглавника (Királyi Helytartói helyettes) наименују, делокруг муниципија обустављa, вармеђски и варошки званичници за егзекутивне органе владине проглашују. На челу вармеђа и вароша буду нови велики жупани или понајвише администратори — főispáni helytartó, — и краљевски комесари намештени. Сви ови, као и нижи

[34]) Гроф Мориц Палфи ab Erdöd наследни члан магнатског дома и ф. м. л. живи на својим добрима у пожунској вармеђи.

чиновници, буду узети из особља некадашње Бахове системе.

На позив Привицера — под којим сам у Бечу као цес. кр. министарски секретар служио, — да се одмах у Будим вратим, где ме чека наименовање за правог (valóságos) саветника кр. намесничког већа, дођем 1-ог децемб. по нов. у Будим, где од краљевског намесника добијем управу од два департамента: V-ог са нашим црквеним и школским, и XII-тог са војничким пословима.

Кратко време затим дође глас из Карловаца, да је српски патријарх барон Јосиф Рајачић 1-ог (13-тог) децембра умро.

Рајачић је био ванредан човек, а ванредне су биле и прилике, у којима је он живио. Док је за првих шест година његовог митрополитовања све ишло у старом колосеку, могао је лако когод помислити, да има пред собом сасвим обична човека. Кад је дошао покрет и преврат, у коме се на муци познају јунаци, нашао је у Рајачићу човека, кога је промисао за оваке ванредне прилике послао, а он се опет баш у таквим приликама сасвим у своме елементу налазио. Мајска скупштина и благовештенски сабор, то су светле тачке у његовом јавном деловању. Мудрост и истрајност, коју је патријарх Рајачић као „Управитељ народа српског“ 1848. 1849. показао, забележила је историја нашег народа. Чврсти карактер његов није се дао никаквим притиском од горе или од доле ни сломити ни савити, као што није никада ни натраг устукнуо, кад су каткад гдекоји од епископа против њега јавно или тајно фрондирали.

Питање је још какву би радњу патријарх Рајачић у црквеним стварима развио био, да је под њим до црквених сабора дошло, и да л' би ствар „изнутрашње“ црквено-народне автономије уопште могла бити у оно време успешно решена поред

круте апсолутне системе, која је онда у цркви владала?[35])

Архимандрит Грујић у своме панегирику превазноси патријарха Рајачића и сравњива га са светим Савом. Ја би га, по главном његовом раду, (ако се наше малене прилике дају споредити с великима) пре сравнио са оним француским прелатима, који су у седамнаестом веку државну политику свога народа онако вешто умели водити: са кардиналима Ришелијем и Мазаринијем.

По смрти патријарха Рајачића ваљало је поставити администратора митрополији. Био је онда додуше у седишту патријарха епископ „посвећења“ Никанор Грујић; па кад би се на то гледало, како то бива у другим нашим „помесним“ црквама, не би се могло наћи разлога, зашт' да се њему до избора митрополита не повери црквена управа архидијецезе и митрополије, ма да га патријарх Рајачић није узео себи за „коадјутора“, кад га је посветио за епископа. Ал томе је стајала на путу „клаузула“, под којом су епископи на владичење Грујићево изрично пристали: да он не може ни за дијецезалног епископа постављен бити, док га синод не изабере за таквога; а деклараторија говорећи о епископима, свугде само „дијецезалне“ разуме, јер епископа „посвећења“ (то јест без епархије) није било до Грујића у карловачкој митрополији.

Кад се постављао администратор митрополије гледало се кад кад на старешинство, кад кад на то, који је епископ најближи митрополитској столици. Платон, бачки епископ, био је најстарији међу владикама и најближи Карловцима, ал он не дође у комби-

---

[35]) Митрополит Стратимировић у једној непосредној представци на Цара Франца вели: „Ubi absolutum imperium, ibi absoluta ecclesia, — где је апсолутно господарство, ту је апсолутна и црква.“

нацију за администратора, јер се држало да би његово наименовање изазвало „ресенз“ (негодовања) код српског народа, што се Платон у покрету онако понашао.[36]) Кад је овако владика Платон испао из комбинације, остао је као кандидат најстарији за њим владика, Маширевић, који је у лето исте године одмах после благовештенског сабора постао цесаро-краљевски прави тајни саветник, а већ пре тога под министром грофом Голуховским био члан проширеног царевинског већа (verstaerkter Reichsrath) у Бечу. Највишим решењем од 21. децембра по старом 1861. буде Темишварски епископ Самуило Маширевић за администратора митрополије наименован.[37])

Напоменуо сам I. чланку више предмета, који су у расправљању били код некадашњег ц. кр. српско-банатског намесништва у Темишвару и већ поднесени на решење цесаро-краљ. култусминистарству у Беч,

[36]) Још годину дана пре тога за време министра Баха и Туна био је владика Платон persona grata код владе и од уплива код ње, као што је и одликован био командерским крстом Леополдова ордена.

[37]) Мој пријатељ Алекс. Стојачковић напомиње у својој брошири „A görög keleti szerb egyház önkormányzatáról“: да је јудекс курије и председник магнатске табле гроф Ђорђе Апоњи за тим био, да Будимски владика Арсеније Стојковић наименован буде за администратора митрополије, но да је државни министар Шмерлинг са својим кандидатом владиком Маширевићем продро. Може бити, да се тако што иза кулиса збивало; ја из списâ који су ми у доцније време у руке дошли, само толико знам, да је представку за наименовање администратора митрополије највишем месту гроф Антон Форгач мађарски дворски канцелар поднео, и да је он епископа Маширевића за то место предложио. Нисам нигде у актима нашао, да л' је мађ. намесничко веће у тај посао штогод утицало. (Гроф Ђорђе Апоњи, до 1848. мађарски дворски канцелар, отац чувеног парламентара грофа Алберта Апоња и сад живи у Бечу, а гроф Антон Форгач у Новоградској жупанији.)

ал су тамо несвршени остали због промене у систему владавине аустријскога царства.

Дошли су ми ти операти (осим оног о редукцији и дотацији мирског свештенства — који је у Бечу остао) опет у руке код краљ. мађарског намесничког већа,[38]) и ја ћу од њих најпре репродуцирати расправу о „дотацији наших епископа", којом су се они поглавито бавили у конференцији својој, која је одржана 1850. код цес. кр. министарства у Бечу.

Као што сам у I. чланку напоменуо, наши су епископи неједнако били дотирани. Извори њихове дотације били су поглавито: сидоксија и конвенција, коју су свештеници и народ владици плаћали. Осим тога имали су епископи нешто и реалитета, највише бачки: пустару „Сириг" са више од четирихиљаде катастралних јутара; најмање Горњокарловачки са неких осам ра̑ла. Темишварски је имао а и сад има jure emphyteutico пустару „Церу" са 199 катастралних јутара (а од 1860-те године и „президентску башту"); Арадски је имао „Praedium Sancti Symeonis" и задржао га је и о деоби међу Србима и Румуњима. Било је још и виногради у Вршцу, Сентандрији и Пакрацу, док их није филоксера потаманила; гдегде и ливада, а у Вршцу (мислим) и једна сесија земље.

О „Сиригу" напоменућу више шта, кад буде говора о уређењу епископске дотације, које је уређење „конзервативни" сабор 1865. онако „радикално" спровео.

Докле је цена земљи, а с њоме и аренда незнатна била, па се и бачки епископ међу сиромашније бројао,

---

[38]) Било је у оно доба у моја два департамента осим многих других чиновника, од Срба: концииста Јован Ристић, који и сада служи као судија код краљ. судбеног стола у Темишвару, и официјал Емилијан Марго, који је одавно већ умро као намесник и парох у Мишковцу; — од Румуња био је Александар Роман, сада професор румуњске књижевности у Будимпештанском универзитету.

важили су на почетку овог столећа и доцније још Темишварски и Вршачки епископи као два најбоље дотирана владике, јер су њихове две епархије више православних душа бројале,[39]) него све друге чисто српске дијецесе заједно, те је тако Темишварском и Вршачком владици у име сидокције и конвенције више долазило, нег свима другима укупно. Још у Бечком операту од год. 1850, који сам у I. чланку напоменуо, оцењени су били приходи Темишварског епископа са 16 хиљада, Вршачког са 9 хиљада фор. конвенционалне монете.

Да се сиромашнијим владикама колико толико помогне, нареди државна власт споразумно с митрополитом Стратимировићем (сабора у оно време није било) да Темишварски владика Будимском и Горњокарловачком 4610 фор. а Вршачки Пакрачком и Горњокарловачком 1526 фор. бечке вредности (шајна) годишње припомоћи из своје дотације издавати има.

Том приликом остаде бачки владика још на миру; ал кад мало за тим вредност земље и аренда сиришке пустаре скочи, буде и он увучен у обвезу на субвенцију и то за Арадског владику и Великоварадску „делегирану“ конзисторију, која је у Варадвеленци имала седиште.

Одмах после покрета почели су једноверни Румуњи са својим епископским приносом (конвенцијом) заостајати; јер је већ онда код њих ојачала била мисао, да је Карловачка јерархија српска, дакле за њих страна[40]). Темишварски и Вршачки епископи нису смели егзекуцијом утеривати, што је њихово, јер се у оно време црквена „унија“ наново помолила, и све већма међ Румуњима ширила, кад је у јужној Мађарској и Банату неродица настала, па се „прозелитизам“ и њоме много користио. Наши су епископи морали прегорети

[39]) По већини дабогме румуњске народности.

[40]) Покојни патријарх Машировић казивао ми је, да му је у темишварској епархији од сидоксије и конвенције до једно 30 хиљада фор. а. вр. код Румуња остало на дугу.

један део својих прихода, да не даду повода Румуњима да прелазе у „у н и ј у", где нема конвенције за епископе, где држава и fundus religionis (католичка верозаконска заклада) и епископе плаћа, и цркве и парохијске станове „грчко-сајединењенима" зида и оправља[41]).

Украђени у својим приходима епископи Темишварски и Вршачки нису даље могли испуњавати обвеза својих према субвенцијонираним епископима и заостајали су све више са својим приносом. Заман су ови годинама и код патријарха и код државне власти тражили, да до своје компетенције дођу, све је то тек мало помогло, док није владика Маширевић, одмах чим

[41]) Скоро кроз читаве две деценије до покрета (1848.) трајала је жестока борба у вармеђским конгрегацијама и на земаљским саборима о „с м е ш а н и м б р а к о в и м а" (међу хришћанима) а још више о „п р е л а з у" из једне хришћанске вере у другу, док није на Пожунској дијети 1844. донесен закон, који је тај прелаз (transitus) на основу „р е ц и п р о ц и т е т а" дозволио и начин прелаза тачно одредио. Ал овај закон добио је крепост само за к а т о л и к е и е в а н ђ е л и к е (обе вероисповести); јер мађарска канцеларија, кад је дошло до „концертације" измеђ владе и дијете због редакције законског члана није пристала на предлог дијете, да се тај закон и на „п р а в о с л а в н е" протегне, ал не због меритума, него због формалитета, наслањајући се на 27. чланак дијете год. 1791. по ком је право „c i r c a s a c r a" у п р а в о с л а в н о ј цркви као „j u s r e s e r v a t u m" Круни задржано, које она врши без сутицаја земаљског сабора. Кратко време за тим изађе краљевска резолуција, којом се тај закон и на православну цркву протеже.

Овај је закон православној цркви код прелаза грчконесаједињених на „унију" био од мале користи, јер је такав прелаз бивао скоро увек у „маси" (turmatim) код читавих црквених општина или већег-мањег дела у њима, и ишао је увек са н а с и л н о м о к у п а ц и ј о м цркве и свега што на цркву спада. На многе тужбе православних епископа (које су код о п о з и ц и о н а л н и х вармеђа налазиле одјека) донесен буде на Пожунској дијети 1848. године закон: ако и већина једне општине пређе на другу веру, да на мањини, која је остала у старој вери, остане и црква. Како закон само о „ц р к в и" говори, а о парохијској сесији и стану, о школској згради и т. д. не чини изриком спомена (ма да је очевидно тај замисао закона — m e n s l e g i s — био, да и тај иметак

је постао администратор митрополије, код највишег места израдио, да Темишварски и Вршачки епископи опроштени буду од обвезе, и да тај терет од 1. новембра 1862. пређе на народни фонд.

Бачки епископ Платон остао је у тој обвези све до своје смрти (1867.) па је онда и тај терет према закључцима сабора 1865. прешао на народни фонд.

Кад будем дошао на радњу сабора 1865. и на посао около редакције краљевске уредбе 1868. биће прилике више шта рећи, како се дошло до дефинитивног уређења епископске дотације.

остане код староверних) то је та „negligentia stili“ много забуне у потоње време починила, и дала повода да је prudens judicis arbitrium („судијино благорасуђење“) а доста пута и favor judicis („судијино благоволење“) смисао закона и овако и онако могао тумачити и извртати.

У Лугошу пређе још пре 1848. незнатан број православних (Румуња) на „унију“, па услед тога подигну тамо грчко-католичку епископију за Банат и неке крајеве Ердеља. Кад се 1863. упразни у Лугошу једна православна румуњска парохија, буде епископу Вршачком Кенђелцу забрањено, да не сме ту парохију попунити, јер сесија од те парохије треба грчко-католицима, који немају ни једне парохијске сесије. Дође к мени у том послу у Будим владичин секретар Цвејић, коме одговорим: да је та парохијска сесија православном култусу дата, и да се не сме од њега отети; нек се владика на ту забрану ни мало не осврће, нек само парохију одмах попуни а у мајестетској молбеници жалбу против таког поступка подигне. Владика је тако учинио, и спасао православној цркви парохијску сесију.

Парац код Темишвара била је једина мешовита општина, у којој су Срби, и у већем броју Румуњи заједно живили и у којој се унија појавила. Највећи део Румуња пређе на унију, и то као обично turmatim то јест у маси, па окупира насилно цркву и све што на цркву спада. По налогу намесничког већа спроведе Антон Ветштајн, администратор темешке вармеђе, истрагу строго и праведно; ал тек под краљ. мађ. култусминистарством — 1869. — изађе решење, да се црква преда онима, који су остали у старој вери. (Србима.) Јесу ли Срби доцније судским путем до парохијске сесије и другог црквеног иметка дошли није ми познато.

Други је операт остао несвршен код цесаро-краљ. култусминистарства у Бечу о основним школама: о управи њиховој и надзору над њима. Како је то било код православних основних школа пре 1848. и како се то изменило под австријском владом? напоменуо сам у I. чланку. И овај ми несвршен операт дође опет у руке код кр. мађарског намесничког већа.

Питање је било то: какав аналогон да се створи за управу и надзор православних основних школа, имајући пред очима уредбе, које важе за основне школе у католичкој цркви. Од протестаната није се могло у оно време узети примера, јер је код њих управа цркве и школе од увек била међ свештеницима и световњацима наједнако подељена. Код нас је тек ваљало створити установе: да се световњацима даде уплив у црквеној администрацији, у судским, школским и фундацијоналним пословима, а то се није могло учинити без српског народног сабора.

Како католичка и православна црква — осим примата Рим-Папе — имају сличан јерархиски строј, то кр. мађ. намесничко веће оне уредбе, које су биле издате за управу католичких основних школа, пренесе са незнатним изменама и на православне.

У августу и октобру 1862. изађу значајни интимати (наредбе) кр. мађ. намесничког већа, којима се главна управа и надзор над основним школама у епархији даје епископу и његовој конзисторији, у црквеном округу протопрезвитеру, у црквеној општини пароху.[42])

[42]) Од овог начела само се у два случаја одступило: једанпут у Баји кад се парох Аркадије Николић захвалио на месној школској управи, па на његово место дошао световњак доктор Паво Ивановић; други пут у Новосадском протопрезвитерату, где се протопрезвитер Александар Захарић одрекао школског надзора, па је епископ за окружног надзорника наместио Петра Чолића намесника и пароха Турнјског. Чолић је својим радом показао, да је то поверење потпуно заслужио.

Четворокласне основне школе, које су се у оно доба „главне“ звале, добиле су самосталног управитеља који је директно под епископом и конзисторијом стајао.[43])

Познијим интиматом (наредбом) буде и српска препарандија у Сомбору преустројена; за управитеља Ђорђе Бранковић протопрезвитер, за катихету, професора славенског и српског језика и учитеља појања Димитрије Поповић парох, за главног професора Никола Вукићевић (који је и пре то био), за помоћног учитеља Јиржик, професор из реалке постављен. Плате наставничког особља буду (према средствама) повишене.

Наређено буде, да се у препарандију у напредак само они примају, који су четврти гимназијски или трећи реални разред свршили.

Још доцније изађе нов распоред учевних предмета и часова. За књижницу буду многе ваљане књиге набављене, а према новчаним приликама доста и учевних средстава.[44])

Због зграде за препарандију дуго је ишла преписка међ намесничким већем и Сомборском општином, док јој на послетку не попрети намесничко веће, да ће пренети препарандију у Новисад, ако се црквена

---

[43]) У Новомсаду Андрија Монашевић парох, у Сомбору Никола Вукићевић професор.

[44]) Месеца маја 1862. пошаље ме гроф Палфи краљевски намесник Мађарске у особитој мисији у Бачку и Карловце, (о чему ће бити говора на другом месту у овом чланку) па ми даде налог да успут и српске школе обиђем. Нађем у препарандији у Сомбору, да би много шта ваљало изменити у управи и у наставничком особљу, да су књижница и учевна средства сасвим у примитивном стању, и да зграда препарандије није ни таква, каква би могла послужити за мало бољу основну школу. — Пролазећи на путу кроз Новисад, састанем се с доктором Ђорђем Натошевићевем, који је онде „у диспонибилитету“ живио. Поразговарам се с њиме потанко о овим и другим школским стварима, па по повратку моме у Будим, ставим намесничком већу нужне предлоге на које изађе интимат (наредба) о преустројству српске препарандије.

општина не буде за прикладну зграду побринула. Љубомиру Маширевићу, који је онда био и градоначеоник и председник црквене општине, има се захвалити, што се та ствар тешком муком код општине повољно решила. — Зграда, коју је црквена општина за препарандију подигла, потпуно је одговарала потреби оног времена, кад су само два разреда у приправничкој школи била, и кад се у њу још нису женске примале.

Учитеље за основне школе кандидирала је црквена општина, а наименовала конзисторија, па је то предходно јављала намесничком већу, које је наименовање „одобравајући“ на знање узимало, и то конзисторији на знање давало. Код „главних“ основних школа подносила је конзисторија предлог црквене општине са својим мнењем ради „наименовања“ учитеља, намесничком већу. Управитеља за „главне“ школе (у Новомсаду и Сомбору) предлагала је конзисторија а наименовало га намесничко веће. Није било случаја, да је намесничко веће против наименовања конзисторије икад решило. Професорско особље код препарандија у Сомбору и Араду, које су се краљевске звале — наименовало је намесничко веће, и то је било код српске препарандије само једанпут, кад је 1862. преустројена била.

Кад се тужба дигла против окружног школског надзорника, месног управитеља и т. д. послата је била мешовита комисија: од конзисторије један приседник, од вармеђе или магистрата солгабиров или сенатор, да извиде ствар; па је онда конзисторија, на основу истраге, донела решење, које је пре извршења намесничком већу поднела на увиђење. Ни у оваком случају није било од намесничког већа никад приговора.

Конзисторија је имала дужност, да по прописаном формулару састави таблице о квалификацији учитеља, школских управитеља и старатеља, окружних школских надзорника, и да их редовно подноси на-

месничком већу, где су те у главну књигу уведене, те пуну евиденцију давале о свеколиком наставничком и управном особљу.

Исто тако имале су конзисторије о свакој појединој школи у својој епархији подносити намесничком већу „школске фасије“ — Schulfassionen“ из којих се видило: ко је патрон школе, какви су извори за њено издржање, има л' школске зграде? и т. д.

Још цесаро-краљ. министарство у Бечу израдило је „упутства“ за месне школске управитеље и старатеље, окружне школске надзорнике и управитеље главних основних школа, а кр. мађарско намесничко веће задржало је та упутства и за католичке школе на мађарском, и за православне на српском и румунском језику.

И српски народни сабор 1865. није на овим „упутствима“ никаквих измена учинио, него их је онако, као што су, оставио у крепости.[45])

Интимати (наредбе) краљ. мађарског намесничког већа од августа и октобра 1862. били су од највећег значаја и замашаја. После педесет и више година повраћена је православна школа православној цркви.[46]) Људима, који нису научили рачунати с реалним околностима него радо јаше на принципијама, било је то мало; једни су перхоресцирали уплив, који је себи задржала влада на врховну управу и надзор школски, другима опет није било право, што световњаци нису одмах добили у школи

[45]) Упутства за окружне школске надзорнике, и за управитеље основних и главних школа, имао је доброту на моју молбу превести на српски г. А. Хаџић, секретар Матице Српске у Пешти. Упутство за школске старатеље превео је на српски на моју молбу мој из детинства још добри пријатељ покојни Ђуро Даничић, који се онда случајно у Пешти десио; само последњи §. није од њега, јер тога није било у немачком оригиналу.

[46]) Рачунам само од како је краљевски главни инспекторат православних народних школа у Мађарској, Хрватској и Славонији постављен био.

власт, до које су тек касније могли доћи. Све то није много значило, ал било је и других тешкоћа. Свештенство наше искључено из школе, сасвим се кроз две генерације отуђило од ње, а нова установа није му ништ пружала за његов труд, као што би ваљало да буде по регули права: „do ut facias“. Епископи и конзисторије добили су нов терет „Leistung ohne Gegenleistung“, посао без награде. Учитељи су се тешко навикли, да се потчине свештеницима, зато је с почетка ствар нове школске управе ишла потешко, док није за три четири године ухватила корена, и док није намесничко веће много уредаба о начину управе и надзора, о педагошком раду, о економској страни школе и т. д. издало, и строгим надзором и јаком контролом чак и у минуцијозним стварима развитак њен унапредило.[47])

Кад се 1865. српски народни сабор састао у Карловцима, да о црквеним и школским стварима већа, нашао је наше школе у рукама наше цркве — ал само у „провинцијалу“. У „граници“ су све школе, не само цесаро-краљ. нормалне, које је ерар, него и српске народне (serbische National-Schulen) које су општине

[47]) Није ни Румуњима ова установа била по вољи, бојали су се српске јерархије, која је добила главну управу и надзор над православним, дакле и румуњским школама. Урхимандрит Стефан Михаловић, који је по налогу администратора митрополије епископа Маширевића управљао Темишварском епархијом, одмах, чим главна управа школе дође у руке конзисторије, премести ex officio једно педесет румуњских учитеља на друге штације, и изазове овим поступком најјачи отпор код једноверних Румуња у епархији и ван ове. Владика Маширевић утиша тај спор, поставивши две конзисторије: духовну и школску. У оној остави за председника архимандрита Стефана Михаловића, а у школској даде председништво архимандриту Антонију Наки. У овој бифуркацији Темишварске конзисторије на две споређене власти, коју је иницирао епископ Маширевић, лежао је прецеденс за закључке расправног синода 1864. и расправног сабора 1865., којима конзисторија буде подељена на два координирана одсека: духовни и административно-школски.

издржавале, стајале под политичким (војничким) властима. Према томе буде и саборски статут о српским школама краљевском уредбом од 10-тог августа 1868. само за „провинцијал“ потврђен; за народне школе у „граници“ буде у царском рескрипту за војничку крајину додат §. 111, којим се сва опредељења школског статута од §. 1—110. и за границу у начелу усвајају ал се стављају више такових клаузула, под којима се овај статут није могао извршити за све време, док је постојала војничка крајина.[48])

Резумирам ствар у кратко:

Да нису у августу и октобру 1862. изашли интимати (наредбе) краљ. мађарског намесничког већа, којим се православна школа православној цркви предаје, — да није српска школа у провинцијалу већ онда била у рукама наших црквених власти, кад је 1865. српски народни сабор донео статут о устројству њеном, него да су наше школе онако остале у рукама политичких власти, као у граници, — постигла би их она иста судба као и онамо: наше би школе све данас биле комуналне (општинске), без православног вероисповедног и српско-народног карактера.

На мој поновљен предлог позове гроф Палфи, краљевски намесник, доктора Ђорђа Натошевића, који је годину 1862. провео у Новомсаду као цес. краљ. школски саветник у диспонибилету, у краљ. мађ. намесничко веће и додели га децембра 1862. моме департаменту. — Школски саветници из диспонибилитета, кад су на службу позвани били у Будим, додељени су бивали дотичном департаменту у квалитету (minöségben) секретара. Овако је било и са като-

---

[48]) На сабору 1865. били су у потпуном броју 25 граничарских посланика, из провинцијала нешто преко половине; јер су посланици румуњске народности абстинирали. Граничарски посланици живо су учествовали у стварању статута о „српској вероисповедној школи“, који у граници никад није ступио у живот.

личким и еванђеличким школским саветницима и са румуњским Костом Јовановићем, који је 1864. у мој департамент дошао.

Трећи операт о зидању владичиног двора у Новомсаду који је цес. и кр. српско-банатско наместништво поднело на решење цес. кр. култусминистарству у Беч, па је и тај тамо остао несвршен, дошао ми је опет у посао код краљ. мађ. намесничког већа.

Напоменуо сам у I. чланку како је владика Платон пророчки узгласио: да се владичин двор у Новомсаду не ће сазидати за његова и патријарха Рајачића живота. Половина пророштва већ се онда испунила, јер у децембру 1861. умре патријарх Рајачић, а владичин двор оста у развалинама.

Под цесаро-краљ. култусминистром грофом Туном трајала је преписка међ властима о зидању двора осам година; под мађарском провизоријом буде та расправа већ за две године, у децембру 1862. код краљ. мађарског намесничког већа довршена.

Трвење међ Карловцима и Новимсадом наставила се и по смрти патријарха Рајачића, и врзло се поглавито око новчаног питања, које није било вредно, да се њиме губи време.[49]) У Карловцима замеравало се владици Платону, што је у јесен 1861. купио кућу у Новомсаду, па је поклонио гимназији, а ваљало би

[49]) Не може се казати, да није било и онда — пре тридесет година, — колико треба новаца, да се притекне к трошковима за зидање владичиног двора; јер из оставине бачког владике Хранислава, ушло је 1843. у народни фонд преко осамдесет хиљада фор. бечке вредности, или тридесет и четири хиљаде фор. конв. монете, чиме је народни фонд већ 1867. појачао био brutto са близу 130 хиљада фор. конв. монете а данас после педесет и три године са 745 хиљада фор. конв. монете, скоро 800 хиљада аустријске вредности. Колико је осим тога из знаменитог интеркалара бачке епархије кад је још Сириг владичин био, народни фонд од 1843. до 1851. примио, то би нам могло књиговодство народних фондова казати.

да ју је оставио за епископску резиденцију. И сад је још непрестано у свима Карловачким списима избијала мисао: Бачки владика има Сириг, нек зида себи двор.[50])

Краљ. мађ.. намесничко веће није се освртало на овакe ситнице, него је видећи да је ствар сасвим зрела за решење, узела за излазну тачку представку Темишварског намесништва од год. 1860. па је ставила највишем месту путем мађарске канцеларије предлог да се нареди зидање владичиног двора по плану Лидемана, краљ. мађарског (пре тога српско-банат.) управитеља грађевина и да се одобре трошкови које је државно књиговодство и земаљска управа грађевина утапачила.[51])

Како је ова представка већ у зиму 1862/3. отишла у Беч, било је изгледа, да ће се у пролеће 1863. моћи са зидањем почети. Ал ствар друкчије испадне. Мађарска дворска канцеларија не поднесе представку највишем месту, ма да је ствар сасвим исцрпљена и зрела била за решење, него по бирократском маниру изиште мнење и од цес. кр. камералног главног књиговодства (k. k. Camerelhauptbuchhaltung) и од ц. кр. департамента за грађевине (k. k. Hochbauten-Departement), који је био орган цес. и кр. државног министарства.

Трајало је и годину дана док је тај предмет од мађарске канцеларије опет дошао намесничком већу,

---

50) „Der Kerl ist reich, soll bauen"; овако је 1730. заповедао Фридрих Вилхелм I., пруски краљ, Берлинцима: да на врат на нос зидају куће, да од малог Берлина што пре постане велика престоница; ма да се за њега самог казивало: „Er war ein baulustiger Herr, besonders wenn es nicht aus dem eigenen Beutel ging" (он је радо зидао, особито кад није ишло из његовог џепа).

51) За те трошкове не знам данас право казати, и не знам ни колико би од тих дошло на владику, колико на народни фонд. Све податке о овом предмету дао сам пре тридесет и више година доктору Милошу Рајићу патријарашком и народном секретару, на његову жељу и ради његовог равнања. Он је тај спис, као што ми је казивао, оставио у народној архиви; данас га не могу тамо да нађу.

ал не с мериторним решењем, него с незнатним примедбама, које су она два бечка органа учинила.

Сад се опет наставила преписка међ Будимом, Карловцима и Новимсадом, док није ствар мало по мало сасвим заспала.

Владика Платон купио је, као што сам напред напоменуо, кућу у Новомсаду, за четрдесет хиљада фор. па је поклонио гимназији али „mortis causa“; док је жив, задржао је себи уживање. Он је ову кућу 1862. адаптирао себи за резиденцију, и снабдео је покућанством; њему боље резиденције није више требало. Од то доба није се више владика бринуо за зидање двора, јер би га то у нов трошак бацило, са двадесет до тридесет хиљада фор.

Кад се овако нико више није интересирао за зидање епископске резиденције: ни бачки владика ни Карловачка митрополија, стагнирала је ствар више година, док није у марту 1867. постављено мађарско министарство.

Мало за тим, у априлу 1867. умре владика Платон Атанацковић, а не дочека краја овој расправи.[52])

---

[52]) Знам од министра барона Етвеша, да му је намера била епископа Платона предложити највишем месту за достојанство ц. и кр. правог тајног саветника, да није Платон онако брзо умро, тек што је мађарско министарство постављено било. — Ако и не стоји оно, што се о владици Платону 1861. мислило, да би његово наименовање за администратора митрополије изазвало ресенз код српског народа, не може се ни то за њега казати, да је уживао популаритета, не бар већег, нег друга његова у Христу братија, осим јединог владике Никанора, кога је популаритет у оно доба (1861.) на своме врхунцу стајао. Ал ма како да су пре четрдесетпедесет година подељена била мнења о владици Платону Атанацковићу, наћи ћемо данас, — ако се сад већ може начинити биланција о његовом раду — да у томе ипак на површину избијају над свим другим његова „добра дела“ и да задужбина Платона владике (за српску гимназију и капелу у Новомсаду, за српску препарандију у Сомбору и друге) — све кад би то и за „експијацију“ узели, као што неки у оно доба тумачише, — надмашују све, што су други епископи жртвовали на добре цели за — двеста година.

Још једанпут учиним ја покушај под министром бароном Етвешем да се та ствар финализира.

С каквим успехом казаћу у III. чланку.

Код цес. краљ. култусминистарства у Бечу остала је још једна ствар несвршена, која је била пре октобарске „дипломе“ иницијирана о званичном називу: „грчко несаједињене“ цркве у австријском царству. Овај предмет није ни долазио краљ. мађ. намесничком већу на мнење, него је цес. краљ. државни министар Шмерлинг, у споразуму са другим дворским и централним властима у Бечу, поднео највишем месту представку с предлогом: да званичан назив за грчко-несаједињену цркву у целој царевини буде унапредак „грчко-источна“ — griechisch orientalisch, који предлог на највишем месту одобрење добије. У свези с овим новим називом наше цркве, буде и за нашег патријарха одређен наслов: „карловачки архиепископ, српски митрополит и грчко-источни патријарх.“

Овај нов назив наше цркве остао је без сваког утиска на православне Србе и Румуње. Оба назива и стари и нови имају своје мане. Нови још веће. Стари назив „грчко-несаједињени“, био је негативан, што не сме бити код дефиниције; нов „грчко-источни“ има proximum genus, ал му фали ultima differentia, а то је још горе, јер се тај назив може разумети за грчку-источну цркву и ону, која је с Римом саједињена, и ону која с њиме није сједињена.[53]) Црква наша зове сама себе „православном“, па јој

---

[53]) Кад сам 1848. у Хали предстао декану јуридичког факултета дру Карлу Вите, па му на питање, које сам вере, одговорим: грчко несаједињене, одмах је погодио ствар па ми примети: „also griechisch mit Rom nicht unirt, folglich griechisch katholisch“ — дакле грчке с Римом несаједињене, то јест грчко-католичке. — Одговорим му, да се код нас у австријској монархији грчко-католичком црквом баш она зове, која је с Римом саједињена, и молим га, да ме само упише „грчко-несаједињени.“

може бити сасвим равнодушно: звали њу званично грчко-несаједињеном, грчко-источном ил друкчије. Наслов, који је предлагао влади патријарх Рајачић: „orthodox-orientalisch-katholisch“ — православно-источно-католичка“[54]) био је сувише растегнут, и већ за то неприкладан, а у државама где не влада православна црква, све кад би тај наслов и признали, изазвао би на сваки начин збрку појмова.[55])

Од већег значаја био је нов наслов „грчко-источни“ патријарх. — Царским манифестом од 15. децембра 1848. наново буде установљено достојанство патријарха као највише црквене власти „онако, као што је у пређашња времена постојало и са митрополитском столицом у Карловцима скопчано било.“ Тô дакле достојанство и тā титула била је српског патријарха. Према томе звао се и писао се Рајачић српски патријарх од краја 1848. до своје смрти; напротив Машировић, кад буде на сабору 1864. за српског митрополита изабран и потврђен, не добије титулу српског, него „грчко-источног“ патријарха. Тек IX. чланком дијете 1868. буде наслов „српски патријарх“ — szerb patriarcha — у закон уведен, и тако Карловачком митрополиту опет повраћен.

Не знам шта је управо цес. краљ. државни мини-

---

[54]) „Соборная церковь“ — καθολικὴ ἐκκλησία — стоји већ у символу вере.

[55]) Кад се 1868. стварао закон на дијети о нашим црквеним стварима, па су Срби посланици и чланови магнатске табле поделили међу собом улоге, о каквој ће који теми у сабору говорити, допадне Стевану Брановачком у део, да међ осталима стави предлог: да код назива наше цркве место „görög keleti“ — грчко-источна — уђе у закон „keleti orthodoxa“ — источно православна“. — Против овог предлога говорио је еванђелички суперинтендент Секач наводећи, да би то криво било другим вероисповестима, јер свака црква држи о себи, да је „igazhitü“ т. ј. правоверна. Брановачков предлог не буде примљен и наслов „грчко-источна“ црква уђе у закон.

стар Шмерлинг смерао, кад је српског патријарха начинио грчко-источним, ван ако је мислио, да та титула у напредак буде заједничка и мобилна, па да је наизменце једанпут српски, други пут (будући) румуњски митрополит добије. О том наравно после IX. чланка дијете 1868. не може више бити разговора.

У Пешти је постојала „депутација“, која је управљала фондовима за православне препарандије и народне школе и за учитељске пензије. Доцније су дошле под њену управу „Раљина и Балина“ стипендијска задужбина. Школски фонд је постао понајвише из „аукте“. Латинска реч „aucta“ (подразуме се „salaria“) значила је известан перценат, који су православне општине додавале на плату својих учитеља, и који је додатак улазио у школски фонд. О том су додатку издале општине уредне обвезнице. Уведен буде и трећи тас у цркву за препарандије и нар. школе, па и тај је принос улазио у школски фонд.[56]) Учитељи су били обвезани да улажу годишње неки перценат од своје плате за пензије; отуд је постао пензиони фонд. Док је та обвеза била императивна, растао је фонд, кад је то престало, остао је на једној мери. — Фондови су ови и други старији били с почетка руковани у Карловцима; ал кад наше свештенство сасвим искључе из школе (мислим 1815.) преда их митрополит Стратимировић влади, да наређује с њима, како нађе за добро. Од онда дођу ти фондови, под управу „депутације“ у Пешти.

Председник у „депутацији“ био је краљевски главни инспектор православних школа. За четрдесет година било их је тројица; сва тројица били су Срби.[57])

---

[56]) Први тас у цркви носио се за месну цркву, други за клирикална училишта.

[57]) Урош Несторовић, Никола Темешвари, Јевђеније Ђурковић.

чланови „депутације“ (кондепутати) били су подједнако на броју: Срби, Грци, Румуњи. Све је те па и фискала, актуара, касеперцепторе и друге постављала влада.

Касеперцептори, благајници фондова, неверно су се владали. Двојица, један за другим: Недокљански и Захарић оштетише фондове са једно тридесет хиљада фор. конв. монете. Влада је преко краљевског фискуса водила парницу против председника и кондепутата на накнаду штете због занемареног надзора и контроле, ал ју је код свију судова изгубила.

Нешто ћу напоменути и о стипендијским задужбинама, које су стајале под управом „депутације“. Рањина је фундација незнатна; из ње добија један препаранд у Сомбору 50 ф. 40 н. годишње. О Балиној имам нешто више написати. Танасије Бала родио се у Москопољу, вилајету Битољском. Кад је свршио науке у немачким и холандским университетима, стане у царску руску службу и постане „надворнiй совѣтникъ“, па кад — (мислим већ у овом столећу) ступи у пензију, досели се у Мишковац, да последње дане свога живота проведе код својих сродника[58]). Један део своје сермије остави Бала тестаментом протестантским школама: у Дебрецину, Шарошпатаку и Пожуну и нареди: ако би који од његових сродника или једноверних к њима дошао, да се код њих учи, да га срдачно (liebevoll) приме и обучавају, и ако је потребит, да га и новцем

[58]) Кад ми је та ствар код мађарског намесничког већа дошла у посао, нађем у актима кратку автобиографију Танасија Бале, написану на немачком језику (као што му је и тестаменат немачки написан). Ја сам ту биографију уврстио у главни преглед свију стипендија за православне ђаке, који се сад налази код кр. мађ. министарства култуса и просвете, и дао сам је штампати 1863. у Медаковићевом „Напретку“, од куда је то после у „Школски Лист“ прешло. Не имајући у рукама никаквих дата не знам сада казати, ни које се године Бала родио, ни које је тестаменат начинио? (Служио је у Русији под царицом Катарином II. и царем Павлом.)

потпомогну.[59]) Из другог дела сермије начини новчане стипендије, поглавито за оне, који се уче у Карловцима, и постави четири куратора, међ којима је био и један протестанат, Печи.

Старатељи Балине задужбине ставе после неког времена молбу код намесничког већа, да их опрости старатељства, и да ту фундацију узме у своје руке. Намесничко веће прими тај предлог, и преда задужбину „депутацији“ у Пешти на руковање, ал задржи себи: да издаје стипендије наројни предлог „депутације.“

После оне две проневере у школским фондовима било је стање њихово дезолатно. Том се није више могло помоћи, ни одобравањем прелиминара ни испитивањем рачуна, па ни сконтрирањем благајнице, које је све пре 1848. сасвим било занемарено. Онда намесничко веће нареди радикалну ликвидацију фондова, који су стајали под управом „депутације“, и повери је Редлиху, рачунарском официјалу државног књиговодства. Његовом вештином и истрајним трудом буде стање фондова у ред доведено. Све што се од фондовских потраживања због застарелости ил из других узрока није више могло утерати, буде збрисано, неуплаћене камате капитализиране и црквене општине

---

[59]) У еванђеличком (лутеранском) лицеју у Пожуну увек су уредно издавали православним ђацима Балину стипендију, обично на тај начин, да су им на рачун стипендије давали ручак у алумнијуму, а рест задржали за дидактру. Кад је 1862. запитало краљ. мађ. намесничко веће реформатске (калвинске) суперинтенденције с ове и с оне стране Тисе како стоје с Балином фундацијом у Дебрецину и Шарошпатаку, одупирале су се њихове црквене власти, да то нису праве стипендије, јер је Бала само „умолио“ њихове автономне власти, да његове сроднике и друге једноверне, ако к њима дођу у школу, срдачно приме, и ако су потребити и новцем подпомогну. — Кад је много година за тим Димитрије Поповић, парох Сомборски, слао сина свога у Шарошпатак у школе, дадем му на његову молбу нужне податке, да тражи Балину стипендију, и он изради с тим датама, да му конвент заиста одобри „припомоћ“ за сина коју је он уживао, док се год у Шарошпатаку учио.

притегнуте, да за „аукту“ нове издаду обвезнице, а од сада 6% на капитал тачно у фонд плаћају. „Депутацији“ наложи намесничко веће, да о том поуздану води евиденцију, неуредне општине преко свога фискала на обвезу опомиње, рестанције судским путем утерује и о том извештаје намесничком већу поднаша..[60])

Кад је влада у првој десетини овог столећа организирала православне школе, поставила главног инспектора и дистриктске директоре и професоре на препарандијама, па и званичнике код школске „депутације“ наименовала, издавала им је плате из државне благајнице, док није школски фонд ојачао толико, да је сам могао тај терет сносити. Онда буде та обвеза трајно пренесена на школски фонд, ал га влада уједно и задужи са неких тридесет хиљада фор. конв. мон. у име „предујма“, што га је до онда издала на плате овим својим званичницима. Толико је од прилике (тридесет хиљада фор. к. м.) износила и штета, коју је фонд претрпио проневером два благајника и немаром „депутације“, дакле кривицом органа, које је влада наместила.[61]) На који се начин то потраживање и про-

---

[60]) Намесничко веће водило је од 1861. строгу контролу над фондовима и фундацијама не само школске „депутације“ него и Матице Србске, које су стајале под његовим врховним надзором: прегледајући њихове рачуне, водећи сваке године сконтрирање њихових благајница и т. д. Под краљ. мађ. министарством култуса и просвете, занемари његово књиговодство (ministeriumi számvevőség) сасвим рачунарску контролу, и тек после многих оштрих налога прегледи рачуне Матичиних фундација, који су му увек на време били поднашани, од једанпут за пуних пет година. Ал и после још 1872. 1873. трајао је тај неред код министарског књиговодства, те је многе неприлике изазвао, док му напослетку не буде крај учињен савесним и темељним радом краљевског комесара Жигмунда Хубера. Српски народни фондови у Карловцима стајали су за све време мађарске „провизорије“ од 1861. до 1867. непосредно под надзором централних (дворских) власти у Бечу, на њих није мађарско намесничко веће ни најмањег утицаја имало.

[61]) Немам акта, немам бележака, па за то, пишући на памет, кад дођем на цифре, понајвише их само approximative (од ока) казујем, ил их сасвим изостављам.

тивпотраживање после дугог времена компензирало? приповедаћу, кад успишем о петицијама српског народног сабора од год. 1869/71.

Пре 1848. није било код намесничког већа скоро никакве евиденције о стипендијама за православне ђаке. Редак је случај био, да је намесничком већу пријављена била каква задужбина (н. пр. Текелијино „гражданско заведеніе“ у Пешти 1838.) па и онда је такво што просто узимано на знање. Судови, који су расправљали оставине, нису морали јављати намесничком већу, кад је ко у тестаменту оставио штогод за стипендије ил друге добротворне цели (piae causae). Кад овако није било никаква прегледа тих задужбина, није се ништа ни учинило, да такве фундације, где их има, ступе у живот, да се осигурају, и да се онако њима рукује, као што је то намера основатеља. Под цесаро-краљевским намесништвима у Будиму (најпре k. k. Statthaltereiabtheilung па онда k. k. Statthalterei) од 1851. до 1860. дошле су под јачи надзор владин фундације, којима рукује Матица Српска,[62]) — Балина и Раљина задужбина под управом школске „депутације“ већ су од пре стајале под контролом владе.

Код цес. кр. српско-банатског намесништва у Темишвару знало се за Сервијскову стипендију[63]) и за оне, које се рукују код српске митрополије у Кар-

[62]) Цесаро кр. одељење намесништва у Будиму отишло је чак дотле, да је узело себи власт да потврђује Текелијине питомце, што је доцније код кр. мађарског намесничког већа опозвано, јер је таква наредба у опреци стајала са Текелијиним завештањем.

[63]) Обично кажу Сервицки, ал то не ваља. Породица се доселила у Новисад из места „Сервије“ у Маћедонији и звала се најпре Ђуриковић, па кад је импетрирала спајилук Турску-Кањижу даде у донацију своју уписати име „Szervüszky“. Овако ми је то казивао 1846. Ђорђе Сервијски син Марков, кад ми је поклонио своју литографисану слику са потписом „Георгій Сервійскій (са „ій“) отъ Турске-Канижс.“

ловцима, а 1860. ступи у живот и Ма̏крина задужбина у Темишвару, која је намењена на добротворне цели за православне Србе.

Код осталих цесаро-краљ. одељења намесништва (k. k. Statthaltereiabtheilungen) у Пожуну, Шопрону, и Кашави није се ништа знало за такве задужбине, а није се ни после што дознало; само се код Великоварадског водила у евиденцији задужбина Саве Текелије за цркву св. Петра и Павла у Араду.

Краљ. мађ. намесничко веће, да дође до потпуног прегледа свију основања, што су намењена за стипендије православним ђацима и за друге добротворне цели, позове 1862. администратора митрополије и све наше епископе, вармеђе и магистрате у Мађарској, да му поднесу по прописаном формулару дата: има ли гдегод такових задужбина, кад су постале и на какву цел, ко су им оснаватељи и старатељи, у чему се састоје: у новцу ил у реалитетима, ко издаје стипендије, шта је учињено за њихов сигурни опстанак и т. д. и да уз тај исказ поднесу и тестаменте, основна писма и све друге нужне списе.

Године 1863. могао сам код намесничког већа провизорно зготовити главни списак о стипендијама за православне ђаке.[64])

Из припослатих дата видело се, да је гдекоја задужбина (на срећу мања) сасвим нестала. Код гдекоје се водила и изгубила парница.[65]) Код многих је ваљало тек

[64]) Ја сам овај списак 1863. дао штампати у Медаковићевом „Напретку“, откуд је доцније прешао и у „Школски Лист“. Од то доба — 1863. — улазио је исказ о стипендистама православне вере у „Ösztöndijasok Nevjegyzéke“ који је намесничко веће издавало сваке године о свима стипендистама католичке и православне вере у Мађарској.

[65]) У Сомбору н. пр. основање Василија Атанацковића градоначеоника, где је парница против његових наследника дигнута, кад је већ уведен био аустријски закон о баштинама (Grundbuchsordnung) па је „депутација“ школских фондова одбијена с потраживањем, што у тестаменту није била означена непокретност, која би служила за фонд ове задужбине.

парницом извојевати опстанак фундације; а скоро код свих нужно је било предузети мере, да се основна писма издаду и грунтовно обезбеде. Код једне се опазило да је завештање неправилно било код грунтовне власти у баштинске књиге уведено.[66]) О једној и то знаменитој фундацији није било ни спомена у извештајима, које су поднеле доње власти.[67])

Код Сервијскове задужбине имам још ово да напоменем. Две су управо биле Сервијскове фундације: једна Марка Сервијског, друга његовог сина Ђорђа Сервијског. На крају прошлог столећа оснује Марко Сервијски стипендије за Србе ђаке са тридесет хиљада фор. и депонира тестаменат код Ђурског капитула. Његов син Ђорђе издавао је стипендије по смрти очиној, ма да то нико није надгледао и контролирао, тачно и савесно на име фундације оца свога Марка. Већ пред смрт своју 1855. начини Ђорђе Сервијски у Бечу тестаменат, па

---

[66]) Заклада Ђорђа Сервијског, која је гласи за: „für Jünglinge meines Glaubensbekenntnisses und Nationalität“ — за младиће моје вере и народности — буде код цес. краљ. среског звања као грунтовне власти у Великом Сент Миклошу интабулирана на оставину Ђорђа Сервијског за младиће „грчке народности“, па је доста посла стало код краљ. мађ. министарства културса док се та погрешка судским путем ректифицирала и у грунтовну књигу увело: да задужбина важи за младиће „грчко-источне вере српске народности“ — görög keleti vallásu szerb nemzetiségi iffiuk számára.

[67]) Некадањи потиски дистрикт, кад се 1858. родио престолонаследник Рудолф, оснује стипендије за младиће из десет потиских места са шездесет хиљада фор. („Рудолфинум“) пола за Србе пола за Мађаре, и изда основно писмо, које се пре, него што је вишем месту поднесено било на потврду, изгуби у Старом Бечеју, те се 1861. није налазило међ списима, које је бачка вармеђа од укинутих цес. кр. власти примила. Мени је то приватно било познато па на мој извештај нареди намесничко веће путем бачке вармеђе, да „економско представништво потиског дистрикта“ према своме закључку 1858. поново изда основно писмо, које намесничко веће потврди.

ништ не спомињући у њему о задужбини оца свога Марка, завешта за стипендије тридесет хиљада фор., ал одмах после потписа тестамента дода још ово: Ја сам напред у пункту . . погрешио; моја фундација за стипендије има износити шездесет хиљада, — не тридесет хиљада фор.“ Можда је Ђорђе Сервијски мислио и хтео казати: мој отац Марко оставио је на стипендије тридесет хиљада фор, а ја томе додајем још тридесет хиљада фор., па нек буде шездесет хиљада фор. Ал он није то тако казао у свом тестаменту; па онда јуридички овако стоји ствар: што је Ђорђе С. завештао, то је једна фундација, ал поред те постоји и друга, коју је отац његов Марко основао. Кад после смрти Ђорђа Сервијског тестаменат његов буде саопштен цес. кр. финанцпрокатури у Темишвару, да учини што је нужно, да се осигура задужбина, дође у евиденцију само фундација Ђорђа Сервијског са шездесет хиљада фор. а о Марковој са тридесет хиљада фор. која је и онако ван надзора владина стајала нестане спомена.

Ја нисам код цес. кр. намесништва у Темишвару (1860.) имао наше фундације у реферади, ал сам код краљ. мађ. намесничког већа, чим сам из акта видео, како стоји ствар, код те задужбине барем ad sustentanda jura увек званично употребљавао назив: „фундација Марка и Ђорђа Сервијског.“ Чекао сам све док не буду перфектни преговори са наследницима Ђорђа Сервијског о добровољној предаји те фундације на управу српским народним фондовима, па онда да се дигне парница због нестале задужбине Маркове. Кад се та предаја 1874. и 1875. сврши, а фундација пређе у руке патријарха, опомињао сам оне, који су били код управе народних фондова, да је време, да се дигне парница, и да ћу им радо послужити с нужним подацима; ал тамо не учинише ништа; данас је већ ствар застарела.

Кад је ово овако готово било, поднесем 1866. главни преглед о стипендијама за право-

славне ђаке краљевском повеpенику барону Павлу Шењеју, који је 1865. дошао за председника краљ. намесничког већа на место краљевског наместника грофа Морица Палфи-ја. После три четири године прерадим овај преглед и допуним га које новим фундацијама, што су међу тим постале,[68]) које другим подацима, што су донде дошли, и поднесем их на увиђење министру барону Јосифу Етвешу.

Намера ми је била под министром Трефором да начиним збирку свих докумената: заветних писама, тестамената и других исправа о стипендијама за православне ђаке, па да их све уведем у једну главну књигу, да остане и после мене код министарства као „liber directorius“ за православне фундације. Кад сам с пола посла већ готов био и све документе дао на мађарски превести и литографисати, буде ми у септембру 1876. други један департамент поверен, а мој, са пословима православне цркве, средњих школа и фундација буде спојен са протестантским, и дође у руке референтима протестантске вероисповести, у којима се и данас после двадесет година налази.

Кад је др. Јован Хаџић (Милош Светић) у друштву с неколико родољуба 1826. год. покренуо мисао, да се оснује књижевно друштво под именом „Матица Сербска“ и да издаје повремени научни часопис „Сербска Лѣтописъ“, није могао друго место за седиште друштву томе изабрати осим Пеште. Доста је само напоменути, да је у оно доба, у свој Мађарској, Хрватској и Славонији једна једита била штампарија у Будиму, у којој се могло ћирилицом

[68]) Многе су нове стипендије постале тек за то доба, а многе су онда тек ступиле у живот. Да напоменем само ове: Гвозденчевићеву, Пајићеву, Костићеву, Романовићеву, Остојићеву, Пасковићкину, Миланковић-Петровићкину, Саве Михајловића, баронице Јовић, Нестора Димитријевића, Платона Атанацковића.

штампати. Узмимо к томе, да вароши Будим и Пешта у оно време нису имале ни седмину данашњег становништва, а да је Срба, и то понајвише старо седилаца, барем двапут толико било, колико их је данас, да је породично васпитање њихово било српско, да је у магистрату Будимском и Пештанском статутом и обичајем осигуран релативно велик број званичника Срба био, а напослетку да су табуларни адвокати и други хонорацијори још у сасвим повољној пропорцији стајали према осталима, док су данас, тако рекућ, спали на инфинитезиму. Још да споменем, да је у оно доба трговачки дух у великој мери владао међ Србима, кога данас све то већма нестаје; да је у Пешти и Будиму леп број великих и других трговаца Срба био, да су многе реалитете (куће, винограде и т. д.) имали, — који се данас мал'те не сви у другим рукама налазе. Знаменити су у оно доба били и Пештански вашари, на који су се Срби трговци из доњих крајева особито о Стипану Краљу у великом броју стицали, који су радо и вољно српску књижевност потпомагали и одржавали. У исто је време и краљевска курија (септемвирална и краљевска табла) држала своје кварталне седнице (terminus juris). О таквом судском термину скупљали су се из целе Мађарске, Хрватске и Славоније свршене јуристе и јурати;[69]) они, да се „адјурирају“ као бележници краљевске табле, а јурати опет да положе адвокатску „цензуру“ (испит). Међ тима су били у ванредно великом броју Срби. Како је Матица Српска баш у то време, у августу месецу, држала своју главну скупштину, то је њен скуп показивао необично свечан облик. Милина је било гледати дупком пуну матичину дворану, глава до главе,

[69]) Могли су јуристе из Хрватске и Славоније положити цензуру и код банске табле у Загребу, ал им је адвокатска диплома важила само за Хрватску и Славонију; а који су у Пешти „цензурирали“, ти су постали адвокати за целу Мађарску с друженим областима, то јест и за Хрватску и Славонију, те су се с тога у великом броју стицали у Пешту.

трговце, јурате, нове адвокате, ако и не „Од Пеште даж' до Черне Горе“ а оно зацело од Пеште до преко Мориша, и од Оршаве до Горњег Карловца.

После покрета (1849.) са свим се изменише прилике. Пешта престане бити средиште за врховну управу краљевине, која буде у Беч пренесена. Пештански вашари престану бити оно, што су били до 1848., — Беч овлада трговином у целој царевини, а Пешта постане за доње крајеве простом транзеном за Беч. Највећи број интелигенције српске повуче се у српско Војводство и у Хрватску и Славонију, и уђе у службу код различитих цес. кр. власти; адвокати се настане код многобројних ц. кр. судова у оним круновинама. Тим изгуби Матица главни елеменат, на који се до 1848. наслањала; — за њу у Пешти не беше више опстанка.

Увидела је то Матица већ 1851. па је у одборској седници својој закључила, да се у Новисад сели, и умоли Платона, епископа бачкога, и дра Јована Хаџића, председника ц. кр. земаљског суда у Новомсаду, да учине кораке код цес. кр. култусминистарства у Бечу, да даде Матици дозволу за сеобу у Новисад. Министарство изиште, да се о том најпре главна скупштина Матице изјави, па кад то буде 1853. учињено, нареди, да се устав Матичин према томе преради. Прерађен 1855. устав, буде од министарства 1857. на допуну враћен, па допуњен још исте године вишем месту поднесен. У одбору, који је тај устав прерадио, били су: епископ бачки Платон Атанацковић, др. Јован Хаџић, градоначеоник Новосадски Гавр. Ползовић, др Ђорђе Натошевић, др. Данило Медаковић и др. Светозар Милетић.

И ова ствар, као и толике друге, не буде код ц. кр. култусминистарства у Бечу финализирана, но пређе несвршена на успостављене краљевско-мађарске дикастерије, где ми код кр. мађ. намесничког већа дође у посао.

Како је ствар сасвим исцрпљена и зрела за решење била, поднесе краљ. мађ. намесничко веће највишем месту 1862. представку[70]) с предлогом, да се нов Матичин устав потврди и да јој се допусти да се у Новисад може преселити. После врло незнатних допуна, и пошто и цесаро-краљевски државни савет (k. k. Staatsrath) у Бечу своје мнење о том даде, изађе на представку краљ. мађарске дворске канцеларије 6. јулија 1863. краљевска резолуција с потврдом устава Матице Српске и дозволом за њено пресељење у Новисад.

У седници 2. септембра 1863.[71]) буде краљевско решење обзнањено и Матица учини наредбе за своју сеобу у Новисад.[72])

---

[70]) Краљ. мађарско намесничко веће подносило је у смислу 14. законског чланка 1791. све представке Његовом Величанству, ал су те представке најпре пролазиле кроз кр. мађ. дворску канцеларију.

[71]) У тој ме је седници одликовала Матица Српска наименовањем за свог почасног члана.

[72]) Сава Текелија је у свом завештању 1838. наредио: „ако бы Матица чрез кою нибꙋдь причинꙋ престала", да управа и старатељство његовог „основателства за убоге" (разуме ђаке) пређе на общество сербско Пещанско." — Ни мађарско намесничко веће, ни мађарска дворска канцеларија, ни цесаро-краљевски државни савет нису то тако разумели: ако се Матица одсели из Пеште, да је то толико, као да је престала, него су нашли, да је16. члан новог Матичиног устава сасвим довољан: да Матица и из Новогсада фондом Саве Текелије рукује и дохотке његове употребљава у смислу оснаватељевог завештања, посредством особеног, у месту заведења — у Пешти — постојећег надзиратељства."

Кад је Матица већ дванаест година била у Новомсаду, изда у јануару 1875. министар Трефор наредбу: (ја у оно време нисам био у Будиму) да се Матица натраг сели у Пешту; ал кад ја у марту исте године опет преузмем реферат, напусти је министар, и наредба остане на папиру, све док мој департамент не буде септембра 1876. дефинитивно спојен са протестантским. Онда изађе у новембру 1876. и

Сад се морам дотакнути још једне ствари Матице Српске, која се тицала Текелијне „свештеничке“ фундације у Араду.

Сава Текелија имао је кућу у Араду код „златне звезде“, која је онда могла вредити двадесет хиљада фор. конв. монете, па је завештао тамошњој цркви св. апо-

јануару 1877. поново министарска наредба: ил да се Матица сели у Пешту, или да преда Текелијин фонд влади а старатељство Пештанској српској општини. Кад Матица против те министарске наредбе поднесе у својој мајестетској молбеници жалбу, изађе 28. октобра 1877. највише решење, којим се тај министарски fait accompli потврђује. Тек овим највишим решењем добију оне две министарске наредбе, које су донде без законитог темеља биле, легалну форму. Јер устав Матичин, дакле и 16. његов чланак, потврдило је Његово Величанство Краљ, а што је Краљ потврдио то није могао својом влашћу изменити и покварити министар.

Патријарх Анђелић мислио је, да би ваљало да се провизорија, коју је министар Трефор начинио са Текелијиним Пештанским фондом, сходније цели измени. Кад се — мислим 1886. — у Пешти бавио, саопшти ми (ја сам онда већ давно иступио био из активне службе) да је намеран у тој ствари поднети министру представку: и то, што се Пештанског фонда тиче, да дође под управу српских народних фондова, где се и други велики фонд Текелијин за војничке питомце рукује; јер за „инкамерацију“ Текелијиног фонда не може се навести никакав прецеденс, да је влада икад конфесији једној одузела њен фонд и пренела на себе, а и сам министар у својој наредби од 28. октобра 1877. каже: да ће то државно руковање с Текелијиним фондом трајати донде „док се за то не нађе способан вероисповедни орган.“ Што се тиче старатељства и надзорништва над питомцима, мислио је патријарх, да би ваљало у Будимпешти поставити патронат, у који би имали ући: патријарх, будимски епископ, а из црквене општине Будимске и Пештанске: пароси и председници и по два изабрана члана црквених скупштина. Желио је да чује, шта ја мислим о томе, а ја сам му одговорио: melius pejore (да је и то боље од овога). Ако патријарх Анђелић, по повратку своме у Карловце, није оваку представку поднео министру, онда је крива томе његова болест била, која је све више маха узимала, док му није сломила еластичност духа и начинила га сасвим апатичним према свему, што се догађало у нашем црквено-народном животу.

стола Петра и Павла, коју Текелијном зову, ал под условом, ако виша власт њему и његовој породици призна право патроната у тој цркви, иначе да кућа припадне семинарији, која би се имала у Араду завести; најпосле, ако и од те не буде ништа, да кућу добије његов универзални наследник „грађанско заведеније“ у Пешти, тојест његова стипендијска фундација за Србе ђаке у Пештанском университету, коју је он поверио управи и руковању Матице Српске.[73])

По смрти Саве Текелије буде оставина његова у велики процес уплетена, коју је Матица Српска морала водити против Амалије Безек, удовице Саве Текелије. После дугог времена, мислим и година, буде та парница, — свеједно пресудом или судским помирењем — свршена: да њој остане удовичко право у неком делу Текелијне сермије, а кад она умре, да цела оставина припадне универзалном наследнику.[74])

Арадска општина нађе начина, да по смрти Амалије Безек дође у посед Текелијне куће код „златне звезде“, и одржи се у њему, ма да је виша власт одрекла Текелији и његовој породици право патроната, под којим је изричним условом остављена била та кућа Арадској цркви.[75]) Матица Српска, — после смрти Амалије Безек, — дигне парницу против Арадске црквене општине, у корист Текелијне фундације у Пешти; а општина опет (ма да је њен посед био „malae fidei“, зломислен) потражи политичким путем код цес. краљ. одељења намесништва:

---

[73]) Ту је задужбину назвао Текелија „гражданскимъ заведеніемъ“, да се разликује од друге његове фундације (Militair-Stiftung), коју је наменио за младе Србе, који се уче у војничким академијама.

[74]) У оно време био је фискал Матице Српске чувени јуриста Др. Ђорђе Стојаковић. Његовом знању, вештини и труду има се захвалити, што је та фундација остала сачувана и неповређена.

[75]) Решење више власти изашло је кад већ Саве Текелије није било у животу.

(k. k. Statthaltereiabtheilung) у Великомвараду, да се та фундација потврди; ал ствар остане нерешена за доба апсолутне владавине.

Несвршена овако ствар дође ми у руке 1863. код мађарског намесничког већа.

С потпуно мотивираним предлогом поднесе намесничко веће највишем месту путем мађарске дворске канцеларије представку, да се фундација ова не може потврдити, не само што је против ње парница у току, него што и услов, под којим је задужбина учињена, није и не може бити испуњен, према чему и расположење основатеља ништавим постаје и отпада. Декретом мађарске дворске канцеларије буде општина с молбом за потврду фундације одбијена без других побуда, само с тим да се има чекати, док не буде ствар код суда решена. Судском пресудом 1869. буде Текелијна кућа код „златне звезде“ Арадској црквеној општини коначно досуђена.[76])

Гроф Палфи намесник краљевине Мађарске мислио је 1862. да ће бити згодно време, да се распустом

---

[76]) Др. Ђорђе Стојаковић јако се интересирао да кућа код „златне звезде“ припадне Текелијном „гражданскомъ заведенію“ у Пешти; писао ми је из Беча о том, и саопштио ми важних података из парнице, коју је он као некадањи заступник Матице против Текелијне удовице водио. Решење мађарске канцеларије, које сам напред напоменуо, изашло је, кад је већ дворски саветник Стојаковић умро био. — У осталом добро је и овако —; јер како је Текелија своје „гражданско заведеніе“ у Пешти тек на последњем месту позвао на наследије, а пред њим још и семинарију поставио за легатара, могло би ово нејасно одређење у завештању његовом нове замршаје за собом повући. Овако је та кућа припала цркви св. апостола Петра и Павла. Црква је при деоби међ Србима и Румуњима 1873. остала својина српска, те је тако Арадска српска општина, која је од 1848. године амо и бројно и материјално јако опала, сада у стању, да може ту једну српску цркву у Араду, као што треба, издржавати.

земаљског сабора 1861. прекинуте расправе о државном праву Мађарске на ново предузму, и тако реше, да се на основу тих може предузети крунисање Његовог Величанства Краља. Он је своја начела за „државо-правну погодбу“ (staatsrechtlicher Ausgleich) ставио у форми „изјаве“ коју би људи од уплива имали потписати, да се њиховим суделовањем дође до таког земаљског сабора, који би на та начела пристао.[77])

У изјави тој, онај који се потпише, каже, да је дужност сваког патриоте озбиљно радити, да се што пре предузме крунисање Краља, и то на основу „инаугуралне“ то јест крунидбене дипломе,[78]) која се има услед саборских расправа у законитом облику издати. Да то може бити, ваља да влада пре свега сасвим напусти начело, да је мађарски устав изгубљен устанком,[79]) и да се одржи „законита територијална целокупност краљевине Мађарске.“ Што се тиче одређења државо-правних одношаја међ Мађарском, Ердељом и Хрватско-Славонијом, то да се задржи за позније саборско расправљање, кад најпре буде утврђен државо-правни положај Мађарске према целокупној царевини (az összes birodalomhoz).

Обвезује се даље, који ту изјаву потпише, да ће се не само он тих начела држати, него ће и затим бити, да на сабор буду изабрани такови посланици, који ће у том правцу радити, а он да ће труд свој и у саборским круговима положити, да се пре крунисања донесу такови законски чланци,[80]) којима би

---

[77]) Задржао се у мене литографисан примерак оваково „изјаве“ те с тога и могу више шта о тој теми написати.

[78]) Инаугуралну диплому издаје сваки мађарски Краљ пре свога крунисања, и потврђује ју заклетвом својом о крунисању.

[79]) Кад је 1849. мађарски устанак оружјем био угушен, стављено је било у Бечу начело, да је Мађарска устанком изгубила свој устав. То су звали „Verfassungs-Verwirkung“.

[80]) Овакови (антекоронацијонални) законски чланци донесени су под краљем Матијом II. у XVII. столећу, које је он за тим о крунисању своме заклетвом утврдио.

се без обзира на дискусије около правних начела, несугласице закона 1848. уклониле, и при ревизији њиховој с обзиром на устав, који су наследне провинције (örökös tartományok) добиле, — државо-правна питања тако одредила, да се спољашња, ратна, финанцијална и трговачка дела задрже целокупној царевини, да се та заједнички (közösen) расправљају, и под заједничком управом (egytemes vezénylet) остану.

Најпосле, ко ову изјаву потпише, тај се подухваћа, да што више задобије једномисленика, који ће такову изјаву потписати.[81]).

Месеца маја 1862. пошље гроф Палфи међ осталима саветника Хубера у Банат и Темишвар, мене у Бачку и Карловце, да код људи од уплива на ову изјаву купимо потписе. Изађем из лађе у Бајн, где сам три године пред тим цесаро-кр. среcки начеоник био, и имао много пријатеља и знанаца. Варошку репрезентанцију нисам хтео увлачити у ту ствар, ни овде ни у Сомбору, ни у Новомсаду, јер су то биле наименоване корпорације. Кад сам прегледао ситуацију, нађем за најбоље, да у једном оближњем месту, код једног доброг пријатеља, који данас стоји у високом достојанству у католичкој цркви,[82]) одржим састанак, на који се доста мојих старих пријатеља из аристократских кругова искупише. Саопштим им начела за државо-правну погодбу, каква су онда владала у меродавним круговима. Моји су се пријатељи држали резервисано, ал су напослетку толико допустили, да предлог не би био рђав, и да би се могло нуз њега пристати, кад не би таква струја у свој земљи била, да нико не ће да чује о транзигирању, док се најпре не поврати устав од 1848. — Одавде одем преко Сомбора у Новисад. Што сам могао чути на путу од Срба, било је онако

---

[81]) Овај нацрт Палфијне државоправне погодбе донео је у оно доба индискрецијом нечијом Бечки лист „Wanderer“ у пуном садржају.

[82]) Умро је ових дана: Гаврило Латиновић од Боршода, епископ од Бидве (biduai püspök) у Калачи.

као што сам мислио; сви су чекали као на Месију: српско Војводство. Онда пређем у Карловце к администратору митрополије епископу Машировићу, од кога, на саопштен му нацрт Палфине погодбе, добијем одговор, какав сам напред знао: да нама Србима ваља чекати, да најпре изађе краљевска резолуција на представку нашег благовештенског сабора, па ћемо онда ми државо-правну погодбу, онакву, какву буде влада предложила, својски потпомагати.

Мој пут имао је дакле само нека успеха у школској ствари, и то, као што сам напред напоменуо, о преустројству српске препарандије у Сомбору и о управи наших основних школа. Добро је и то било, што сам том приликом могао обићи Новосадску гимназију и лично се уверити о оскудицама и потребама њеним; јер је баш у то време био у мојим рукама код намесничког већа акт о државној субвенцији гимназије, те сам се у реферату моме могао користити утисцима, које сам оном приликом задобио.

Покушај гр. Палфија остане без успеха.[83])

---

[83]) Гроф Палфи може за свој покушај о државоправној погодби казати: in magnis et voluisse sat est. Рано га је и у невреме започео гр. Палфи, тек што је девет месеца прошло од како је земаљски сабор 1861. re infecta распуштен био, на коме је „одлукашка“ странка (она што се није хтела ни у какву трансакцију упуштати) скоро тако јака била као и „адреска“, која је бар у начелу допуштала, да ће се моћи о „ревизији закона 1848.“ говорити, ал тек онда, кад на сабор позвани буду сви, којима ваља доћи на сабор. Требало је да још много воде Дунавом прође, и да други пресудни догађаји наступе, док се ardor civium у нешто стишао, — и над страстима надмоћ добило „благоразумије“. Онда је тек дошло време за „транзигирање“ па се онда и начинила „погодба.“ Ал се мора и опет признати, да се у Палфином нацрту налазило по гдешто, на што се и 1867. обазрети морало. — Довољно је напоменути, да земаљски сабор 1865/67. није више искао као conditio sine qua non (као 1861.) да се најпре попуни посланицима из Хрватске-Славоније и Границе, него и без њих започео и свршио државоправну погодбу с Бечом.

На почетку овог чланка напоменуо сам, да је краљевским рескриптом од 24. јулија 1861. позван био мађарски земаљски сабор, да поднесе законски предлог, и у њему одрешито и јасно формулира народносна права немађарских народности, у погледу њиховог језика, народносног развитка и њихових административних одношаја. Што се особено Срба тиче, нагласио је краљевски рескрипт, да Његово Величанство задржава Себи, да своја наређења и пропозиције, на основу жеље српске народне скупштине: (благовештенског сабора) што се тиче стародавних привилегија српског народа, његових права и гаранција, његових народних интереса, — ради расправљања и извршења изнесе пред скупљене великаше и посланике.

Казао сам даље, да је земаљски сабор у својој адреси одговорио, да је готов, (чим на њега позвани буду посланици из Хрватске-Славоније, Границе, Реке и Ердеља), да законом осигура све оно, што интереси немађарских народности и заједничка корист отаџбине у том погледу захтевају. Што се тиче жеље Срба, понавља сабор то исто, што је изјавио о другим народностима, наглашујући да Његово Величанство и онако своје пропозиције и наређења ради српских жеља, тек позније жели пред земаљски сабор изнети.

На овом остане ствар, јер земаљски сабор буде у августу 1861. распуштен.

У јесен 1862. састави гроф Палфи, краљевски наместник Мађарске, одбор ad hoc у Будиму из чланова краљ. мађ. намесничког већа, у коме је он председавао а његов доглавник (Ad latus) цес. краљ. тајни саветник Привицер водио реферату. Могло нас је у одбору бити једно дванаест саветника, међу осталима: Румуњ Михаљи, Русин Добрански, Словак Франциsци и ја. Хубера ћу у Немце бројати.[84]) Ја не знам је ли

[84]) Адолф Добрански од Сачурове живи негде близу Беча као умиров. дворски саветник; — Јан Франциsци станује у Турчанском Светом Мартину као умировљ. саветник *намесничког* већа.

гроф Палфи ту анкету из своје иницијативе саставио, или је то учинио на позив дворског канцелара грофа Форгача, и да л' би такав операт одбора имао служити као супстрат за краљевску пропозицију на идући земаљски сабор, ил' се мислило, да се изда провизорна каква уредба, која би регулисала права немаћарских народности у погледу њиховог језика у пословима јавнога живота.

Као што је познато у анкетама се само казују мнења, и води се расправа около стављених предлога. Закључци служе само за орјентирање ономе, који је сазвао анкету, али га не вежу. Овако је и са овим било, што се у овом одбору ad hoc расправљало. Његова радња није никад дошла пред намесничко веће, и ја се мало тек опомињем на садржај реферата, који је држао Привицер. Већих концесија зацело није било у његовим предлозима, него што су већ дате биле под апсолутном владавином; пре ће бити, да је мање било. Ал свакако држим, да је редакција његових предлога, што се форме тиче, сасвим била егзактна.[85]) Некима члановима одбора било је

[85]) Нашао сам међ мојим списима литографисану наредбу грофа Сенкантена последњег гувернера Српског Војводства од 24. августа 1860. бр. $\frac{2840}{\text{praes.}}$ која је на основу уредбе министарства бр. $\frac{2764.}{\text{v. J.}}$ о употребљењу народних језика у званичним пословима на све власти у земљи издата била. Ја ћу је овде у тачном изводу саопштити, јер држим да је од историјског интереса. „Si licet protrahere res, alta caligine mersas.“

Овако је гласила та наредба:

У српском Војводству немачки је језик званичан језик у унутрашњој служби код свих власти и звања (Behörden und Aemter) и у кореспонденцији њиховој са вишим и свима другим властима.

Земаљски су језици (Landessprachen) осим немачког: српски, маћарски, румуњски и хрватски (буњевачки.)

На овим језицима могу странке ил њихови заступници (адвокати) код свих власти и звања ма које бранже, своје молбенице, ма какве врсте биле, предавати, или усмене молбе

сувише, што је Привицер предлагао, неки су се задовољили с њима, Добрански и Франциsци пријавили су „засебно мнење“.[86]) Ја сам у одбору изјавио, да сам 1861. био члан српског народног сабора и потписао представку, којом је сабор своје предлоге и молбе Његовом Величанству на највише решење поднео[87]) — да је Његово Величанство у рескрипту од 24. јула 1861. на мађарски земаљски сабор одвојило српско питање од осталих немађарских народности, и то за то, што се жеље српске народне скупштине (благовештенског сабора) оснивају на стародавним привилегијама српског народа, на његовим правима и га-

ствљати, на које се мора записник на језику молиоца саставити. Власти и звања од свих бранжа, дужне су експедиције своје (Ausfertigungen) на оном језику странкама издати, на коме је писмена ил усмена (протоколарна) молбеница поднесена. Исто тако имају се сва решења, пресуде (Erkenntnisse), обавештења, позиви, налози, порезне књиге, платежни налози за порез и пристојбу и т. д. странкама на њиховом језику издавати.

Кад у судским, парничним ил ванпарничним расправама има странака од два или више језика, може свака странка, (ил њен заступник) служити се својим језиком, а суд мора донети пресуду, одлуку и т. д. на оном језику, на ком је тужба, молбеница или први поднесак предат код суда. И друга и трећа инстанција дужне су своју пресуду и побуде на немачком а уједно и на оном језику издати, на коме је ствар код прве инстанције расправљана.

Код криминалног суда има се усмена коначна расправа на језику оптуженог држати, на том пресуда донети, обзнанити и издати.

Што је казано за странке, то исто важи и за општине.

[86]) Ма да сам у одбору у том питању засебан положај заузео, потписао сам на жељу мојих колега Добранског и Францисција и њихов votum seperatum: да се слажем у начелу с њима, ал да задржавам себи ако дође до мериторне расправе, да о појединим тачкама тога вотума могу специјално своје мнење казати.

[87]) Ту су саборску представку потписали патријарх, епископи и сви посланици, међу њима и Петар Чарнојевић и Јован Дамаскин, велики жупан темешке вармеђе, ма да су ови у војводском питању засебан положај заузимали у сабору.

ранцијама његових народних интереса; казао сам најпосле да се Срби морају тих закључака све донде држати, докле год на њихову саборску представку не изађе краљевска резолуција, која је у најближи изглед стављена.

Не знам шта се даље збило с радњом овог одбора. Резултата није било никаквога.[88])

У пролеће 1864. изглед је био, да ће опет настати промена у владавинској системи. Гроф Антон Форгач иступи из службе, а на његово место дође као први дворски канцелар гроф Херман Зичи, који је до 1860. био шеф цесаро-краљ. намесничког одељења у Шопрону; Стеван Привицер постане други дворски канцелар; гроф Ђорђе Андраши judex curiae.

[88]) Др. Стојаковић дворски саветник код мађарске канцеларије писао ми је у оно доба из Беча два писма у тој ствари. Ја ћу овде саопштити извод из тих писама, јер држим, да су и та од историјске вредности. — Писмо од 8. новембра 1862. — — „Срби заузимаю у Унгаріи сасвимъ особито отъ други народности прівилегіално положеніе. На основу ти привилегія мы иштемо особитій нашъ диштриктъ, войводу, особиту организацію и нашъ езыкъ као званичный. Насъ дакле не може законо-предлогъ тай у єдну категорію ставляти с другимъ народностима. У прочемъ ствар войводовине наше ниє заспала, — она се башъ у овомъ магновенію при совѣту попечителскомъ (министарском већу) ломи и рѣшиће се пре, него што Одбор ваш тай законопредлогъ изради. Већа часть попечителя (министара) є за совршено одобреніе наши закteвaня. — — Пре него што се Г. Маширевић (администратор митрополіе) одавде врати, изаћи ће царско рѣшеніе о нашој ствари.“ — — Писмо од 30. новембра 1862. — „Ви ћете безъ сумнѣ онако поступити, као што ваше родолюбіе собомъ доноси. Стварь Войводовине наше истина да іоштъ рѣшена ніе, али є већъ найвишемъ месту на рѣшеніе поднешена. И премда є надатисе, да ће рѣшеніе то пре слѣдовати него што Одборъ вашъ предлогъ закона изради, ипакъ и за тай случай, ако бы се рѣшеніе Войводовине іоштъ одложило, треба по момъ мнѣнію, да се Вы Господине! заключенія благовѣштенскогъ собора нашегъ свойски заузмете.“ — —

И са великим жупанима буде учињена велика промена. Прва серија великих жупана, — сви из особља некадашње Бахове системе, — буде већ активирана; друга, још већа, требала је наскоро да следује.

Код намесничког већа буде по вишем налогу израђен предлог за политичко-административну организацију краљевине, и постављен одбор, да изради судску организацију, у коме је председавао Жигмунд Хубер, потпредседник намесничког већа а чланови били два септемвира,[89]) два приседника краљевске табле, и четири саветника намесничког већа (међ којима сам био и ја). Реферат је водио Антоније Руби секретар, који је данас судија краљевске курије.

Већ је све било готово; ал ту застане ствар. Буде истина промене у владавинској системи у течају 1865.; ал онда дођоше на крмило, на кратко време као и 1861. опет, — стари конзервативци, да начине пута Деаковој странци.

Годину дана после овог писма, у новембру 1863., умре др. Ђорђе Стојаковић, и не доживи, да заузме место цесаро-краљ. државног саветника (k. k. Staatsrath), које му је намењено било, и на ком би он, како је био Србин од главе до пете, много добра за наше народно-црквене ствари учинио био. На његово место дође као дворски саветник код мађарске канцеларије Никола Михајловић, који је донде био администратор темешке вармеђе. — Казао сам напред, да је Стојаковић, као изврстан јуриста, својим знањем, вештином и трудом спасао Текелијин фонд за његову стипендијску задужбину. Ал најјача била је Стојаковићу страна: његов таленат за кодификацију и организацију, који је особито засветлио код његовог рада у комисији у Бечу 1850., кад се стварао закон (патенат) о авитицитету и растерећавању земље. Да му је суђено било, да доживи сабора 1865., и у њега уђе, наша би саборска радња из онога времена показивала добро промишљену и израђену систему; те не би данашња генерација годинама морала толике покушаје чинити, да место садашњих уређења по свом мнењу боље и подесније црквено-народне установе изради.

[89]) Један од септемвира био је Стеван Фабри, потоњи председник кр. мађ. највишег суда (код кр. курије).

На почетку овог столећа, било је осим потпуне гимназије у Карловцима, у више српских општина тако званих „латинских школа", у којима су се деца латинском језику, и другим наукама учила, па оданде или у више гимназијске разреде прелазила, или су се давала на трговину, занате, економију. И они, који су се из тих латинских школа одмах дали на трговину и т. д. користили су се у њима, што су овде знања своја из основне школе допунили и проширили. У неку руку биле су те латинске школе оног доба то, што је цес. кр. култусминистар гроф Тун после 1850. под именом „unselbstständige zweiklassige Unter-Realschulen" завео с том разликом што је у онима латински језик главни предмет наставе био.

Оваковиx латинских школа било је у Сентандрији, Осеку, Сомбору, Кикинди, Бечкереку, Вршцу и Новомсаду. Гдекоје од тих школа имале су своје фундације; па би се, барем у Сомбору, Кикинди, Бечкереку и Вршцу, — лако могле из њих развити ниже, а по времену и потпуне гимназије, да је и тамо било људи, који би онако својски били прионули око тога, као у Новомсаду. Ја не знам шта се од тих фундацуја учинило; ал ако их још гдегод има, тешко да служе православним вероисповедним целима.

Српској гимназији у Новомсаду ударио је темељ Сава Вуковић од Берексова, грађанин Новосадски, основним писмом издатим о светом Сави 1810., жртвујући на ту цел двадесет хиљада фор. у старим банкама. Племенита намера и воља: добро учинити својој цркви и своме народу, изашла је из родољубива срца Саве Вуковића, а срећна мисао, да се даром тим оснује српска гимназија у Новомсаду поникла је од наших црквених предстојника. Била је истина у оно доба и у Карловцима српска а у Новомсаду краљевска католичка гимназија; ал митрополит Стратимировић и епископ Годеон Петровић нису мислили, да за то не треба српске гимназије у Новомсаду, него

су се као добри пастири својски заузели, да се Вуковићева фундација умножи, и толико ојача, да се што пре у Новомсаду отвори потпуна српска гимназија, а по времену заведу и више студије.

Пожурио се митрополит Стратимировић и највишем месту и „повторително представленіе“ учинио, па и највишу потврду за Вуковићеву фундацију — која је прилозима црквене општине и појединих српских грађана до сто хиљада фор. у старим банкама нарастила — већ 13. децембра 1811. израдио; ал како је исте године наишла девалвација папирног новца, те се и фонд за гимназију скупљен на једну петину првобитног капитала смањио, то су наши ревни архијереји поново сав свој труд уложили да се та фундација што пре попуни те и према краљевском решењу прописана свота за гимназијски фонд постигне.

На ту цел сазове епископ Гедеон Петровић 4. (16.) јула 1814. „избрано церковно общество“[90]) и позове у седницу и друге грађане Србе, који нису били чланови „избране“ црквене општине. И сад се позиву свога архијереја с највећим одушевљењем одзову српски грађани и подпише свак, колико је који могао, да се још у тој седници достигла свота, која је била прописана за фонд потпуне гимназије.[91])

Кад се овако фонд за потпуну гимназију саставио, и прерађено Вуковићево основно писмо усвојено било, — буде исто на представку митрополита

---

[90]) „Избрано церковно общество“ састојало се у оно време из шест сенатора и четрдесет комунитетлија, то јест варошких репрезентаната православне вере, свега 46 чланова, за то и иште основно писмо, кад се бирају гимназијски патрони, да у седници буду барем 24 општинара, то јест један преко половине.

[91]) Вредно је навести из „основног писма“ како су наши стари у тој ствари мислили, осећали и радили. Кад је у седници ad hoc проширене црквене општине прочитано било Вуковићево основно писмо: „Єдиная токмо (вели општинска исправа) яже отуду между нашего православія жители града сего промчеся, вѣсть толико возбуди-

Стратимировића највишим решењем 15. октобра 1818. одобрено, и на молбу општине у корист гимназије од Његовог Величанства истог дана највиша привилегија дарована.[92])

Овако је гимназија Новосадска која је 1819. са свих шест разреда отворена била, до 1849. постојала; кад у јунију исте године услед бомбардирања из града Варадина изгоре и порушена буде скоро цела варош, гимназијско здање, све куће наше црквене

ла любовъ въ нихъ и усердіе ко общему благу, да и иніи премноги отъ нихъ, въ разужденіе пріемше ползу заведенія сего, на просвѣщеніе народнѣе клонящагося, благороднымъ примѣромъ мужа сего восхищени, и сами к тому поревновати восхотѣли, и кійждо прямо своихъ обстоятелствъ рѣшилися, доброхотными прологама своими завѣщаніе Вуковичево приумножити."

[92]) „По основном писму води управу гимназије „патронат", који се састоји из свагдањег митрополита Карловачког и епископа бачког, који су на то звање већ по достојанству своме позвани, и шест изабраних чланова (два од свештеног, четири од световног реда), који су уз ону двојицу одређени ради помагања и суделовања — pro adjuvamine et cooperatione. — Митрополит Карловачки и епископ бачки носе наслов „Врховни Патрони" и с погледом на то, што имају право осталих шест чланова патроната општини на избор предлагати, дано им је неко првенство; ал се при крају изрично каже да изабраних шест чланова патроната са митрополитом и бачким епископом заједно чине врховни патронат овог завода. „Ut Constitutio haec sex individuorum, una cum metropolita et episcopo constituere debeat supremum instituti hujus — Patronatum." Овако је министар барон Етвеш автентично протумачио основно писмо отписом својим од 27. децем. 1867. бр. 14437., управљеним на патријарха Маширевића, и новосадску црквену општину, кад се покушало основном писму дати тај смисао, да у патронату гимназије митрополит и епископ сами све решавају, а остали шест чланова патроната да су њима само у помоћ а не и за суделовање придодати. Министар је у својој одлуци оваково криво схваћање врховних патрона одбио, и одрешито изјавио, да оваково тумачење у опреци стоји са одређењима основног писма, које је Његово Величанство краљ Франц I. највишом привилегијом потврдио.

општине, све наше цркве.[93]) Патронат буде принуђен гимназију на четири разреда свести, па једва ју је и овакву могао с највећим напором сиромашки издржавати.

И опет се два наша архијереја заузеше, да овај „национални" завод, (као што га Сава Вуковић назива) избаве од пропасти. Патријарх Рајачић и епископ Темишварски Маширевић, који је 1860. био члан проширеног царевинског већа у Бечу, поднесу у јулију исте године заједничку молбу Његовом Величанству: да гимназији милостиво одобри припомоћ из државне благајне, да се може допунити на вишу гимназију од осам разреда. На њихову молбу буде највишим царским ручним писмом 27-ог септембра 1860. наређено, да се одмах започне расправа, како би се могла гимназији одобрити државна припомоћ, на ту цел, да се подигне на вишу гимназију (Obergymnasium), задржавајући свој вероисповедни и народносни карактер, и да се најпре преслушају о том и они, који имају власт располагати о овом заводу.

Расправљање у тој ствари започе се код цес. кр. српско-банатског намесништва, ал како исто мало затим буде укинуто, пређе несвршен акт на краљ. мађарске дикастерије, где га код мађ. намесничког већа добијем у посао.

Већ у зиму 1862/3. поднесе намесничко веће прву своју представку највишем месту, па кад расправа у том предмету према вишим упутствима буде допуњена, поднесе намесничко веће у јануару 1865. и другу своју представку, којом се расправљање у овом предмету сасвим доврши.

---

[93]) Prominentes e ruinis templorum denudatas verticibus turres, struibus humanorum ossium albescentem humum, lupos gregatim oberrantes et ubique ferale silentium, — овако је Рогеријус писао, како је изгледало у Мађарској после татарске инвазије; овакав сам ја нашао Новисад, кад сам у септемберу 1849. кроз његове развалине пролазио.

„За време преговора у овој ствари притече и црквена општина поново знатном жртвом у помоћ гимназији; — даде јој не само цело своје здање за свих осам разреда бесплатно и на вечита времена, него прими и ту обвезу на себе, да ће на одржање гимназијског здања и на набављање школских ствари нужне трошкове и у напредак из свог подмиривати, да ће у име огрева 250. фор. годишњих давати, и напослетку, да ће и библиотеку и знанствене збирке не само одржавати, него по потреби о своме трошку и умножавати.“ [94])

Ја ћу се вратити на Новосадску гимназију, кад будем писао о радњи српског народног сабора у фебруару и марту 1865., на ком јој је вотирана помоћ из народног фонда, и на краљевску резолуцију од 17-ог јулија 1865., којом јој је одобрена била субвенција из државне благајне.

---

[94]) Што сам у овом ставу и у примедби 92) са „—“ означио, извадио сам из напоменутог отписа кр. мађ. културминистра барона Јосифа Етвеша; у осталом и тај министарски отпис изишао је по моме концепту.

7*

ИСПРАВЦИ.

Стр. 4 у 26 реду од доле треба после речи е п и с к о п да се
уметне: Петар Јовановић и

„ 9 у 2 реду о. г. место поднесе треба подносе.
„ 18 „ 11 „ „ „ „ чланова „ членова.
„ 58 „ 22 „ „ „ после речи з а да се уметне: Будимског и
„ 68 „ 22 „ „ „ место Camerel треба Cameral.
„ 69 „ 6 „ „ д. „ задужбина „ задужбине.
„ 71 „ 14 „ „ „ „ καδολίκή „ καθολίκή.
„ 74 „ 11 „ „ „ „ стоје „ стоји.
„ 79 „ 15 „ „ г. „ финанцпрокатури треба финанц-
прокуратури.
„ 80 „ 1 „ „ „ „ пове╴ренику треба тавернику.
„ 80 „ 3 „ „ д. „ Саве „ Вате.
„ 93 „ 21 „ „ „ после речи н а р о д н о с т и да се уметне:
различно

